

Dorđe Ignjatović*

ZELENA KRIMINOLOGIJA I KONTROLA KRIMINALITETA

Apstrakt: Od poslednje četvrtine prošlog veka naučnike i javnost oličenu (i) u „ekološkom aktivizmu“, prvo na Zapadu, a kasnije i u ostalim delovima sveta zaokupljaju pitanja koja bi se mogla svesti na nekoliko pojmova od kojih će ovde biti pomenuti samo neki: „ekološka pravda“, „antropocentrizam“, „održivi razvoj“, ali i „ekocid“, „prava životinja“, „kriminalitet korporacija“ i niz drugih. Sve više je tvrdnji da je čak i budućnost opstanka ljudske vrste na našoj Planeti ugrožena delovanjem čoveka. Istovremeno – jedan, istina manji, broj ljudi smatra da su navedene kategorije, kao i one poput „zelene agende“ samo još jedan pokušaj razvijenih država da umnože svoje bogatstvo pod firmom borbe protiv klimatskih promena. U toj situaciji čini se da je kriminologija pomalo zaostala za trendovima koje su nametnuli ekolozi, naročito oni koji su svoje obrazovanje stekli u prirodnim naukama. Naime, tek u završnoj dekadi XX veka javlja se nova orijentacija – tzv. zelena kriminologija koja je u međuvremenu pomogla da bolje razumemo ekološke probleme. Pre svega, istraživanjem najtežih oblika ugrožavanja životne sredine, zatim je ukazala na činioce zbog kojih se takva dela vrše, opisala veliki broj onih koje možemo smatrati (neposrednim i posrednim) žrtvama ovakve kriminalne aktivnosti i predložila mere koje bi pomogle kontroli takvih dela. No, mnoga pitanja su – kako će se u radu videti – ostala nerazrešena.

Ključne reči: kriminologija, zelena, ekološka, radikalna, životna sredina, kriminalitet kompanija, ekocid.

UVOD

Bog prašta rado, čovek teško, priroda nikako

Narodna izreka

Skoro da nema dana kada nas mediji ne obavestavaju da je stanje naše Planete ugroženo kao nikada do sada. Promena klime oličena, između ostalog, i u globalnom zagrevanju koje je dovelo do ekstremnih temperatura nezabeleženih od kada se one mere, sa posledicama koje ono izaziva, stvaraju katastrofičnu sliku; dopunjenu izveštajima o gladi i nedostatku pijaće vode za veliki deo populacije u nekim delovima sveta; o nestanku mnogih biljnih i životinjskih vrsta, o štetama od nafte koja se izlila iz tankera, ekološkim incidentima koji su izazvali smrt i teško ugroža-

* Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, ORCID 0000-0001-7134-1134.

vanje zdravlja ljudi... Sve to nas podseća da zaista živimo u onome što je profesor sociologije na Univerzitetu u Minhenu Ulrich Beck u prvom izdanju svoje knjige objavljene 1986. na nemačkom¹ nazvao „rizično društvo“. Njegova ključna crta je da se sistematski suočava sa nesigurnošću i opasnostima koje, sama po sebi, izaziva modernizacija /Marshall, 1999/. Karakteristično je da je kao jedan od najvećih rizika koji nam pretila degradacija životne sredine (zagađenje, tehnološki hazardi i drugi rizici zahuktale proizvodnje).² Kao zabrinjavajuće činjenice, on navodi: 1) skala potencijalnih katastrofa se povećava; 2) nedostaju naponi stručnjaka i nauke da predvide ovakve događaje i zaštite ljude od tehnoloških opasnosti; i 3) (sa druge strane) umnožavaju se sporovi između stručnjaka kako se nositi sa ovim rizicima /Baxter, 2020/. Međutim, 2007. godine u novom izdanju knjige na nemačkom,³ Beck je ukazao kako je opravdana bojazan od ekoloških nevolja pretvorena u sredstvo za postizanje drugih ciljeva kroz manipulativni politički proces. Stvar je, po njegovom mišljenju, krenula od britanske vlade koja je od bivšeg vodećeg ekonomiste Svetske banke (Nicholas Stern) naručila projekat o ekonomskim posledicama klimatskih promena, pa je novembra 2006. publikovan čuveni Šternov izveštaj.⁴

U tom dokumentu se tvrdi da će zbog globalnog zagrevanja od jednog stepena Celzijusa u odnosu na preindustrijski period, snabdevanje vodom 50 miliona ljudi biti ugroženo; pri povećanju od dva stepena samo u Africi će umreti 60 miliona žrtava malarije; tri stepena – izumreće 40% svih životinjskih vrsta; četiri stepena – doći će do kolapsa poljoprivredne proizvodnje; pet stepeni – London, Njujork i Tokio će biti potopljeni, doći će do masovnih migracija...

Beck tvrdi da ovaj Izveštaj predstavlja primer izuzetno veštog insceniranja „preteće katastrofe.“ Dramatizacija je očigledna jer se manipuliše podacima koji nas ne mogu ostaviti ravnodušnim (‘milioni umiru od malarije’, ‘nestašice pijaće vode’, ‘nestaće tri planetarna megapolisa’). Katastrofalne posledice klimatskih promena trebalo je efektno inscenirati, kako bi se generisao pritisak na akciju. Sve ovo, i pored svesti da pojave nisu jednoznačne i na osnovu problematične metodologije.⁵ Izveštaj je u političkom vrhu Britanije dočekan kao „Božiji dar.“ Tadašnji Prvi ministar Tony Blair je procenio da priča o klimatskim promenama može otvoriti manipulativni proces redefinisavanja nacionalnih politika i biti deo globalizacije kroz razvoj kooperativnih međunarodnih institucija.⁶ Odmah su sa oba strane Atlanti-

1 Puni naziv knjige bio je *Rizično društvo – ka Novoj modernosti* i prevedeno je na engleski 1992. v. <https://sites.ualberta.ca>.

2 Nije slučajno što se knjiga pojavila posle katastrofe nuklearnog reaktora u Černobilju (u tadašnjem SSSR – ne postoje pouzdani podaci o broju žrtava; procena UN je da je 50 lica odmah podleglo radijaciji, a posledice zračenja na ogromnom prostoru osećaju se do danas), jednog od dva najveća nuklearna incidenta u istoriji (drugi je onaj u Fukušimi, Japan 2011. koji je neposredno prouzrokovao smrt skoro 16.000 ljudi ljudi; uz to, više od 3.700 je naknadno umrlo od posledica, a 2.500 lica se još uvek smatraju nestalim).

3 Prevedena kod nas pod nazivom *Svetsko rizično društvo – u potrazi za izgubljenom sigurnošću* /Bek, 2011/.

4 *Stern Review on the Economic Effects of Climate Change*.

5 Stern je primenio Monte Karlo model simulacije integrativnog predviđanja (*Monte Carlo simulation applied to an integrated assessment model – PAGE 2002 model*).

6 Kako to ističe Gary Potter u članku objavljenom u časopisu *Sociology Review*, tako su pitanja zaštite životne okoline postepeno postala deo međunarodne političke agende /Potter, 2010:8/.

ka krenule kampanje u korist „zelenog kapitalizma“ korišćenjem slogana: „oni koji osporavaju klimatske promene – ubrzavaju ono što dolazi: nepovratnu štetu i uništenje“; i „troškovi će biti ogromni, ali opravdani jer jedino tako ćemo izbeći ono što bi se moglo desiti“. U literaturi se, kako navodi Beck, odmah pojavila tvrdnja da se radi o vrsti ekološkog neoimperijalizma (Zapad, tvrdili su naučnici iz zemalja Trećeg sveta, time osigurava sebi prednost u odnosu na siromašne zemlje, iako je glavni uzročnik opasnosti po civilizaciju); zatim, globalizacija ekoloških pitanja pretvara – širenjem priče o „globalnim klimatskim modelima“ – ih u instrument globalnog menadžmenta sveta /Bek, 2011:123–126/. Sve ovo, i pored svesti o tome da je ekologija sasvim neodređen pojam (što se vidi po činjenici da na pitanje šta od prirode treba sačuvati – svako ima drugačiji odgovor). U ovakvim stvarima ne smeju se zanemariti kulturne razlike, a davanje značaja samo prirodnjacima (čak i u odnosu na zaštitu prirode) može voditi u vladavinu ekologa – ekokratiju.

Krajem 2022. godine na Internetu je objavljeno da Interregionalni institut UN za istraživanje kriminaliteta i pravosuđa (*United Nations Interregional Crime and Justice Research – UNICRI*) organizuje u periodu 21–25.11.2022. šestu Zimsku školu o kriminalitetu protiv životne sredine čiji osnovni zadatak je da upozna polaznike sa tim šta spada u ovaj tip kriminaliteta i da ukaže na načine na koji bi policija i pravosuđe trebalo da odgovore na takva dela. U okviru kursa predviđeno je da budu obrađene sledeće teme: – životna sredina i geopolitika; – koncept zaštite okoline i njegova evolucija; postojeći međunarodni pravni okvir namenjen sprečavanju ovakvih dela; – povezanost Kovida-19 i ovog tipa kriminaliteta; – učešće organizovanih kriminalnih grupa u njemu, sa posebnim osvrtom na trgovinu prirodnim resursima; – promet opasnog otpada i njegov uticaj na zdravlje i sigurnost ljudi; – kriminalitet na štetu divljih životinja; – analiza rizika od kriminaliteta na štetu životne sredine; – konflikti u ovoj oblasti i uloga pravosuđa; i – odgovornost pojedinaca, korporacija i države za dela protiv životne sredine. Organizatori napominju da će se svi oblici edukacije⁷ odvijati preko Interneta (e. *online*), uz učešće vrhunskih akademskih predavača, predstavnika tela UN, međunarodnih aktivista za ljudska prava i civilnog društva.

Ne sporeći potrebu za ovakvim oblicima obuke onih koji bi mogli uticati na promene u javnim politikama, strategijama i praksi postupanja u ovoj materiji, trebalo bi izraziti sumnju da je edukacija u trajanju od pet dana – ma kako dobro bila organizovana – preveliki zalogaj za čak i elementarno upoznavanje sa ključnim problemima kriminaliteta protiv životne sredine. Nastavak izlaganja će to pokazati.

1. KRATAK ISTORIJSKI OSVRT

Istorijat ekoloških razmatranja ne počinje poslednjih decenija. Zgražavanje zbog industrijske destrukcije prirode pokazivao je još romantičarski pokret iz XIX veka, a interes kriminologa za stanje prirodne okoline postojao je i pre prvog pominjanja izraza 'zelena kriminologija'.⁸ No, on se svodio na navođenje ozbiljnih ugro-

7 Webinar, grupne diskusije, analize pojedinačni slučajeva, proučavanje literature i praktične vežbe, v. <https://unicri.it/Specialized-School-Environmental-Crimes-2022>.

8 Već tada, Stanley Cohen /1988/ je predviđao da će zaštita životne sredine biti jedna od centralnih tema budućih kriminoloških proučavanja, v. Hasley/2001:835/.

žavanja prirodne okoline od strane kompanija, vlade i organizovanih kriminalnih grupa i svođenje takvih dela na pojavne oblike kriminaliteta belog okovratnika i kompanija, organizovanog ili kriminaliteta vladajućih. Očigledno, nedostatak teorijskih i metodoloških pretpostavki onemogućavali su krivičare da se na sistematski način pozabave ovom materijom. Sve do kraja prošlog stoleća.

A onda je Michael Lynch 1990. objavio esej „Ozelenjavanje kriminologije“⁹ i tako postao prvi autor koji je u literaturi upotrebio izraz „zelena kriminologija“. Kako je sam autor u jednom kasnijem radu konstatovao, taj tekst nije u prvom trenutku izazvao veću pažnju u naučnoj javnosti /Lynch, 2013:44/. Nekoliko godina kasnije, pojavio se posebni broj časopisa *Teorijska kriminologija*¹⁰ koji su kao gostujući urednici priredili Nigel South i Piers Beirne. Po opštem mišljenju, ta publikacija doprinela je da ova struja unutar radikalne društvene misli postane jedna od bitnih orijentacija savremene kriminologije /Beirne et al., 2018:295/.

Kako navode pisci Predgovora, ‘zelena kriminologija’ je postala široko istraživačko polje u kome se suprotstavljamo nanošenju štete (bez obzira da li su radnje kojima se ona izaziva inkriminisane, odn. propisane kao krivična dela), ako ugrožavaju čitavu Planetu, a naročito životnu sredinu i živa bića (ne ograničavajući se samo na ljude). Jer ona proučava i zlostavljanje životinja, gubitak biodiverziteta, izdvajanje i eksploataciju prirodnih bogatstava, deforestaciju (pustošenje šuma), zagađenje vazduha, tla i voda od strane pojedinaca, korporacija, država i vojno-industrijskog kompleksa, posledice državno korporativnog delovanja i propuštanje ili nedovoljno odlučno reagovanje javne vlasti na ‘zeleni kriminalitet’; kao i izazove do kojih doводи globalno zagrevanje ugrožavajući našu „zajedničku planetu“ /Benton, 1998/. ‘Zelena kriminologija’ ne samo da je proširila polje interesovanja naučnika, nego je uticala i na teorijsko promišljanje i na metodologiju kriminoloških istraživanja.

U jednom radu napisanom za sajt *Oxford bibliographies*, Nigel South, Avi Brisman i Bill McClanahan /2017/ konstatuju da se poslednjih decenija kriminologija eksplicitno zainteresovala za „zelena“ ili „pitanja prirodnog okruženja“ koncentrišući se na štete i kriminalitet koji utiču na tu sredinu i Planetu u celini. Smatraju da je „zelena perspektiva u kriminologiji“ pristup koji ne teži da po svaku cenu definitivno objasni uzroke ekološkog kriminaliteta i povređivanja, niti nudi specifični niz rešenja za takve pojave – dovoljno je, kako navode, da kriminolozi postanu senzitivniji na razmere i posledice ovih globalno važnih stvari. Razvoj zelene kriminologije doprineo je porastu interesovanja međunarodne zajednice za biofizičke i socioekonomske konsekvence šteta koje se nanose (prirodnoj) sredini.

Kao najvažnije teme i probleme koji se proučavaju navode: zagađenje i njegovo regulisanje; kriminalitet korporacija i uticaj koji ima na stanje i sigurnost životne sredine (uključujući i kršenje propisa o zaštiti na radnom mestu zbog koje takođe ugrožava okolinu); uticaj organizovanog kriminaliteta i korupcija javnih službenika pri ilegalnom deponovanju toksičnog otpada; uticaj organa za sprovođenje zakona i vojnih operacija na kvalitet vazduha, tla i vode i živih organizama koji u njima

9 Ovaj tekst objavljen je i u zborniku *Kritički kriminolog* /Lynch, 2006/.

10 Bio je to prvi broj neke periodične revije na engleskom jeziku koji je bio posvećen ovoj problematici.

obitavaju; oblici normativnog regulisanja, primena zakona i gonjenje odgovornih za ovakva dela i puštanja.

2. O NAZIVU OVE KRIMINOLOŠKE ORIJENTACIJE I OSTALIM TERMINOLOŠKIM PITANJIMA

U dosadašnjem izlaganju ukazano je neka od pitanja kojima se bavi nova orijentacija u kriminologiji čiji osnovni cilj je da zaštiti od ugrožavanja našu Planetu i život na njoj. Mi smo je iz više razloga nazvali „zelena kriminologija“ iako je jasno da on ne odgovara popuno, i to ne samo zbog toga kakvo značenje u našem jeziku ima izraz „zelen“.¹¹

U literaturi se mogu naći i alternative ovom izrazu. Jedan od takvih pokušaja je onaj koji su učinili Gibbs, Gore, McGarrel i Rivers /2010:125/. U sklopu temeljne kritike „zelene kriminologije“, oni konstatuju da u nauci nema konsenzusa o tome šta je to „zelena kriminologija“ a još manje njoj odgovarajuće terminologije. Sam naziv ove orijentacije za njih je sporan, ne samo zbog toga što je dvosmislen, nego i zato što ima političku dimenziju (‘zelene stranke’ nastaju u poslednjim decenijama prošlog veka u nizu zemalja), pa se opredeljuju za „kriminologija konzervacije“¹² (e. *conservation criminology*) kao multidisciplinarnu orijentaciju koja će integrisati kriminološka saznanja sa saznanjima prirodnih nauka i onih disciplina koje se bave rizicima i donošenjem odluka.¹³

Centralni pojam oko koga oni grade ovu orijentaciju je „konzervacija“ odnosno pametna upotreba i menadžment prirodnih resursa, a tako nazvana kriminologija bavi se proučavanjem rizika za prirodnu sredinu u uslovima povezanosti između ljudi i prirodnih resursa, što uključuje kriminalitet, ponašanja neusaglašena sa normama i / ili socijalnu kontrolu. Budući da se radi o dinamičnim i izuzetno složenim pojavama koje imaju više dimenzija (ekološku, socijalnu, političku, kulturalnu i ekonomsku) i više nivoa (lokalni, nacionalni i globalni), insistira se na interdisciplinarnom pristupu /Gibbs et al., 2010:129/.

Ne može se osporiti da ima izvesne logike naziv koji navedeni autori usvajaju, naročito ako se u predmet proučavanja ove kriminološke orijentacije uključi i način eksploatacije prirodnih resursa i globalno zagrevanje; međutim, ovaj izraz nije šire prihvaćen u literaturi,¹⁴ a može mu se prigovoriti i da je preuzak jer se u naše vre-

11 To je sinonim za (nešto ili nekoga koga karakteriše) nezrelost, nedoraslost.

12 Ne „konzervativna kriminologija“ jer bi joj to dalo potpuno drugo značenje.

13 U jednom kasnijem zajedničkom radu Carol Gibbs (prvi autor je Edmund McGarrell) menja stav i kriminologiju konzervacije prikazuje kao deo zelene kriminologije koji se od nje razlikuje u pogledu metodologije (šta se meri), teorijske podloge i vrsta intervencije /McGarrell, Gibbs, 2014/.

14 Istina, Eman, Meško, Dobovšek i Sotlar /2013:343/ takođe govore o kriminologiji konzervacije kao delu zelene kriminologije koji kombinuje saznanja: kriminologije i krivičnog pravosuđa, analize rizika i postupka donošenja odluka i konzervacije i menadžmenta prirodnih resursa. Takođe, na Internetu se može naći i stav dve autorke (Meredith Gore i Odean Salinto) da je kriminologija konzervacije disciplina koja proučava uzroke i posledice dela konzervacije globalnih promena koje ugrožavaju ljude, biljke, životinje i ekosistem /www.frontiersin.org/

me čine napori ne samo da se očuva sadašnje stanje u oblasti ekologije, nego i da se (upravo kod klimatskih promena koje razmatraju McGarrell i Gibbs) ono unapredi.¹⁵

Možda bi se kao pogodna alternativa nazivu zelena kriminologija mogli koristiti dva termina koji su povezani sa pojavama koje smo do sada pomenuli: „environmentalna kriminologija“ (e. *environmental criminology*) ili „ekološka kriminologija“ (e. *eco-criminology*). Na prvi pogled, takvo razmišljanje ima puno osnova. U oblasti kojom se bavimo koristi se mnoštvo termina u kojima figurira reč „environmet“ (e. *environmental [env.] harm, env. justice, env. pollution, env. racism, env. movement...*). No, ovde se pojavljuju dva problema: jedan je jezički i odnosi se na posrbljavanje engleske reči koje nije preporučljivo. Jelisaveta Petrović /2015:12/ ističe da taj izraz nije zaživeo u našoj literaturi (između ostalog i zbog komplikovanog izgovora, a ni njegov prevod – „okruženje“ – ne odgovara jer je pri njegovom pomiranjju prva asocijacija da se radi o društvenom okruženju).¹⁶

Međutim, čak i kada bismo zanemarili jezičke dileme i pokušali da popularišemo izraz „environmentalna kriminologija“, pojavio bi se nerešiv problem. U ovoj nauci više od jednog veka izraz „*environmental criminology*“ ustalio se na onu orijentaciju koja se fokusira na sredinske činioce kriminaliteta koji zločin objašnjavaju međuuticajem motivisanog izvršioca i socijalnih, ekonomskih, pravnih i fizičkih faktora (geografski: konfiguracija tla, klima, godišnja i doba dana...).

Najkraće govoreći, sve je počelo sredinom XVIII veka sa radovima zastupnika tzv. kartografske škole (Adolphe Quêtelet i André-Michael Gerry) o distribuciji kriminaliteta u Francuskoj, nastavljeno prvih decenija XX veka radovima osnivača čikaške škole (Clifford Shaw i Henry McKay) o distribuciji kriminaliteta i ostalih pojava socijalne patologije u ovom američkom gradu, da bi u novije vreme doživela neku vrstu renesanse u radovima čiji autori su Clarence Jeffrey,¹⁷ bračni par Paul i Patricia Brantingham (Kriminologija životne sredine, 1981), Marcus Felson (Zločin i priroda, 2006) i niz drugih /v. Ignjatović, 2009:31 et seq./.¹⁸

Na to u uvodnim konstatacijama u odrednici „*environmental crime*“ skreće pažnju Jen Mailley /2014:751/. Ona kaže „environmentalni kriminalitet“ ne treba nikako mešati sa „environmentalnom kriminologijom“ – disciplinom koja se bavi načinima kako se ostvaruje interakcija ljudi međusobno i uticajima koje na njih vrši neposredno okruženje.

-
- 15 Ovde treba dodati i argument terminološke prirode: budući da je nelogično dela protiv životne sredine nazvati „kriminalitet protiv konzervacije“, autori se opredeljuju za izraz „zeleni kriminalitet“ čime ponovo vraćaju u igru izraz „zeleno“ koji u prethodnom delu rada nastoje da po svaku cenu izbegnu.
  - 16 Odmah treba naglasiti da se isto može reći za drugi bukvalan prevod reči „*environment*“ – „sredina“.
  - 17 Poznati rad ovog autora o prevenciji kriminaliteta oblikovanjem životne sredine /Jeffrey, 1969/.
  - 18 Gerben Bruinsma i Shane Johnson, priređivači knjige *Environmental Criminology* u uvodnom izlaganju ukazuju da se idejnim osnivačem ovog pravca u kriminologiji može smatrati poznati prirodnjak Charles Darwin i da je njen osnovni zadatak da objasni kako sredina olakšava vršenje zločina. Oni tvrde da je prvi „kriminolog geograf bio baron Charles Dupont koji je još 1818. obradio statističke podatke o „moralnosti ljudi i nacije“. Ovi autori ističu četiri faze u kojima se do sada razvijala „environmentalna kriminologija“ /Brinsma, Johnson, 2018:7/.

U takvoj situaciji, može izgledati da bi bolji naziv za nauku koja bi se bavila pitanjima koja su do sada pomenuta bio „ekološka kriminologija“. Koren prve reči je grčka oznaka za stanište, okruženje, životnu sredinu (g. *oikos*) i ona odavno označava granu biologije koja se bavi proučavanjem uzajamnih odnosa živih organizama i njihovih relacija sa okolinom. Ovakvo rešenje čini se prihvatljivijim i zbog toga što bismo kod određivanja naziva za ovu kriminološku orijentaciju umesto nametanja novog i našem jeziku neprirodnog izraza kakav je „environmentalna“ dodali već odomaćenu reč „ekološka“. Međutim, time bismo zanemarili jednu suštinsku stvar. Kao i u prethodnom slučaju, uvođenje termina 'ekološka kriminologija' bi dovelo do ozbiljne zabune: naime, taj izraz je do sada bio rezervisan za onu teorijsku orijentaciju koja se bavi istim pitanjima kao i „environmentalna kriminologija“. Ti izrazi su, dakle sinonimi i u anglosaksonskoj literaturi se za nju paralelno koriste „*environmental*“ i „*ecological criminology*.“¹⁹

Iako su Rob White i Diane Heckenberg /2011:87/ dobro zapazili da su pitanja zaštite životne sredine (pre svega zbog klimatskih promena i sistematskog iscrpljivanja prirodnih resursa) postala dobrim delom i svetska, ipak izgleda da nema osnova prihvatanje njihovih izraza „transnacionalni environmentalni kriminalitet“ i „eko-globalna kriminologija“.

Zbog svega navedenog, čini se najprihvatljivijim da se u ovom tekstu kao sinonimi za „environment“ koriste „životna sredina“ (iako je jasno da se oni ne poklapaju sasvim)²⁰ odnosno „prirodna sredina“, a – tamo gde bi se on pokazao kao nepogodan (teško je zamisliti da kažemo „rasizam životne odn. prirodne sredine“ – isto važi i za „kriminalitet“, „pravdu“, „pokret“...) biće²¹ korišćen izraz „ekološki“. ²² Sama orijentacija zadržaće naziv zelena kriminologija.

Još nekoliko termina traže objašnjenje. Znatno broj kriminologa u radovima na engleskom upotrebljava koristi izraz „*harm*“ – mi ćemo ga ovde prevoditi kao nanošenje štete (oštećenje) odnosno ugrožavanje. Jasno je da navedena dva izraza u našem jeziku nisu sinonimi,²³ ali će u daljem tekstu biti tako korišćeni jer je to izjednačavanje dominantno u radovima „zelenih kriminologa“. Uz ovaj pojam vezano je još nekoliko: pre svega „rizik“ – predviđanje ili očekivanje koje podrazumeva opasnost čija dinamika nam nije poznata (ne zna se tačno kada će nastupiti), ali mogućnost za to postoji u određenom periodu; drugi je „princip predostrožnosti“ – znači da, ukoliko iz neke aktivnosti nastaje šteta po zdravlje ljudi i opstanak divljih vrsta ili se ugrožava životna sredina, mere predostrožnosti biće preduzete, čak i onda kada neke od njih izazivaju efekat koji nije potpuno u skladu sa naučnim očekivanjima; najzad, postoji i „princip vremenske prenosivosti“ (e. *transference over time*) „šteta“ – ugrožavanje se prenosi uz kumulativne uticaje ili kombinovane efekte /White, Heckenberg, 2011:90/.

19 Retki su autori koji, kao Stuart Henry i Scott Lukas za ovu struju u našoj nauci uvode izraz „socijalna ekologija“ koja je zasnovana na rezultatima socijalne i statističke analize koje navode na konstataciju da „loša mesta, a ne loši ljudi, dovode do zločina“ /Henry, Lukas, 2009:xxvi/.

20 Prvi ima šire značenje i ne obuhvata samo pojave koje spadaju u živu prirodu.

21 Iako se, kao i u prethodnom slučaju, oni ne poklapaju sasvim.

22 Dakle – ekološki kriminalitet, pokret, pravda.

23 Ovo naročito u krivičnom pravu, jer se u drugom slučaju radi o izazivanju opasnosti, dok je u prvom naneta šteta.

Poslednjih decenija sve češće se upotrebljava i sintagma „održivi razvoj“ (e. *sustainable development*) lansirana 1987. u Izveštaju jedne komisije (*Brundtland Commission*) koji nosi naziv „Naša zajednička budućnost“.²⁴ U literaturi se mogu naći različite definicije „održivog razvoja“, a čini se da je najjednostavnija ona koja ga određuje kao koncept koji teži uspostavljanju balansa između modernih potreba čovečanstva i interesa budućih generacija da imaju siguran i zdrav život u prirodnom okruženju.²⁵ U tom značenju ovaj pojam je povezan sa izrazom „intergeneracijska jednakost“ (e. *intergenerational equity*) koji se svodi na konstataciju da budućim generacijama moramo obezbediti u najmanju ruku istu ili bolju životnu sredinu u odnosu na onu koju su imale generacije koje su im prethodile /White, Heckenberg, 2011:90/. Zbog toga je koncept održivog razvoja alternativa ekonomskom napretku koji ignoriše opasnost koju izaziva za prirodno okruženje. Ekosistem je milenijumi-ma imao mogućnost samoobnavljanja – sve dok ljudskim delovanjem²⁶ ona nije ograničena ili čak onemogućena /Yeremeyev et al., 2021/.

Autori daju grafički prikaz odnosa između tri glavne komponente koje određuju životne uslove čovečanstva: u pitanju su tri elipse – prirodna sredina, društvo i ekonomija – koje se prožimaju i zaključuju da održivi razvoj ekosistema zavisi od optimalnog odnosa društva, ekonomije i prirodnog okruženja; funkcionisanje kompleksnog ekosistema može se pokazati u vidu horizontalne „osmice“ (∞) kod koje održivi razvoj zavisi od resursa i načina povezivanja između činilaca /ibid./.

To što se većina autora slaže da su navedene (pojednostavljene) definicije sintagme održivi razvoj odgovarajuće, ne znači da u pogledu njihove operacionalizacije postoji slična saglasnost. Kako navodi Michael Redclift, od trenutka kada je ovaj izraz prvi put upotrebljen, bilo je jasno da je u pitanju prividni konsenzus, što se videlo iz brojnih debata i suprotstavljenih pristupa. Nekoliko godina kasnije (kada je izraz „postao punoletan“) on ističe da je u pitanju oksimoron koji može da pokrije najrazličitije sadržaje /Redclift, 2005/. Možda je najveći problem u tome što se održivi razvoj ne shvata na isti način: logično je da se na razvijenom Severu i nerazvijenom Jugu na njega potpuno različito gleda: jer, ljudi su u nekim delovima sveta opsednuti potrebom da u bukvalnom smislu prežive, dok ih u drugim zanima da po svaku cenu nagomilaju što više materijalnih dobara. Za jedne se stvar svodi na obezbeđenje hrane i zdrave pijaće vode, krova nad glavom, opismenjavanje dece..., za druge – kako demonstrirati bogatstvo i učiniti život još komfornijim.²⁷

Već je pomenut izraz „biodiverzitet“ – on označava raznovrsnost živih bića (biljaka i životinja) na našoj Planeti na kojoj postoji mnoštvo ekosistema u kojima postoje povezani ciklusi lančanih reakcija između delova; ako dođe do nestanka neke od vrsta živih bića, može biti ugrožen čitav ekosistem.

24 v. <https://eur-lex.europa.eu/>.

25 Na sličan način ga određuje i Radenka Cvetić /2014:292/ – kao: takav razvoj koji zadovoljava potrebe sadašnjih generacija bez ugrožavanja mogućnosti onih koje dolaze da zadovolje sopstvene potrebe.

26 Degradiranjem prirodnih resursa, zagađenjem prirodne sredine, gubljenjem biodiverziteta.

27 Cvetić /2014:293/ukazuje na to šta je 'održivi razvoj' ne gledaju na isti način ni ljudi u različitim delovima iste zemlje koji su na nejednakom nivou razvoja odn. materijalnog bogatstva.

Takođe, potrebno je objasniti i termin „specizam“ (e. *speciesizm* – prevod na naš jezik, iako neobičan, je – vrstizam) koji bi značio pristrasnost prema pripadnicima sopstvene (ljudske) vrste, a protiv interesa drugih vrsta živih bića (pre svega životinja).

3. ISPUNJAVA LI OVA ORIJENTACIJA USLOVE DA BUDE OZNAČENA KAO DEO KRIMINOLOGIJE?

Da bi se nešto smatralo naukom ili bar njenim delom, potrebno je da poseduje polazne teorijske / filozofske postavke, specifične istraživačke metode i samostalan predmet.

A) Kada se radi o polaznim teorijskim / filozofskim osnovima, zelena kriminologija je dugo bila koncentrisana na pitanje šta je najbolje za pripadnike ljudske vrste i ovu orijentaciju nazivamo *antropocentričnom*. Njeno polazno stanovište je da je ekološki kriminalitet ono što nanosi štetu ljudima i zbog toga se on svodi na kaznena dela protiv zdravlja i sigurnosti ljudi i njihove životne sredine. Ovakva gledišta su kritikovana pre svega zbog tvrdnje da je pravo politički konstruisano, pa često ignoriše štete koje nanose korporacije, organi vlasti i pojedinci proglašavajući ih normalnim pojavama. Dalje, kazneno pravosuđe zanemaruje štete koje se nanose životnoj sredini manjinskih i ekonomski zaostalih zajednica; *biocentrična* orijentacija zahteva da se svi oblici života zaštite od ugrožavanja. Neki od njenih zastupnika traže priznavanje prava životinjama i poštovanje „pravde za ne-ljudske²⁸ oblike života“. Ova stanovišta kritikuju se zato što pokazuju tendenciju da zaštitu čoveka gurnu u drugi plan u odnosu na druga živa bića, pa se od ne malog broja autora proglašavaju ekstremnim i neprihvatljivim za politiku i praksu /Gibbs et al., 2010:127/; *ekocentrična* orijentacija predstavlja socioekološki pristup koji se fokusira na uticaj ljudi na biosferu i ove na čoveka. Osnovni pojam kome ova orijentacija vodi je „ekološko građanstvo“ (e. *ecological citizenship*) i tvrdi se da delikti protiv ljudi potiču od istih uzroka – nejednakosti i stalne zloupotrebe moći od strane različitih aktera /Mailley, 2014:752/.

Odmah treba naglasiti da granice između ove tri polazne teorijske / filozofske orijentacije nisu uvek jasne i da ovde postoje brojna preklapanja. Zahvaljujući tome, širi se krug zabranjenih ponašanja kojima se bavi antropocentrizam.²⁹

B) Metodologija proučavanja ekoloških pitanja sadrži niz specifičnih zahvata koji su prilagođeni dolaženju do saznanja o materiji kojom bi se zelena kriminologija trebalo baviti. Jedan od njih je na primer tzv. skeniranje ekološkog horizonta (e. *environment horizon scanning*) koji White i Heckenberg smatraju najpogodnijim istraživačkim metodom svoje eko-globalne kriminologije. Skeniranje horizonta nije u nauci novo i već je imalo začetke u posebnim vrstama analize koje se osvrću na prednosti, slabosti, mogućnosti i pretnje kojima neki sistem može biti izložen (e.

28 Izraz „ne-ljudski“ je oznaka za sve životinjske vrste osim čoveka (e. *non-human species*).

29 Tako u njegovu „nadležnost“ sada ulaze i globalno zagrevanje, 'sindrom deforestacije', uništenje životinjskih vrsta, nekontrolisano izlovljavanje, ugrožavanje lokalnog stanovništva i domoroda- ca... /*ibid.*/.

strengths, weaknesses, opportunities, threats – SWOT analysis). Ovaj istraživački model ne treba mešati sa evaluacijom i strateškim planiranjem – od njih se razlikuje jer je mnogo usmereniji, detaljniji i omogućava uvide u pojave koje su obično zanemarene. On je najpogodniji kada postoji složena situacija u kojoj rizici i štete mogu biti direktni i posredni, konsekvence trenutne i dugotrajne; štete nanete lokalnoj sredini, ali i globalno; one mogu biti nanete nehatno ili umišljajno. Osnovni pojmovi kojima se operiše su rizik, šteta i uzrok, a ono što naučnike vodi su dve bitne orijentacije – ka pravdi i budućnosti. Takav pristup omogućava da se postave pitanja koja bi bez korišćenja ovog metoda bila zanemarena.

Kao takva, navode se sledeća: – nesigurnost, društvene klase i klimatske promene; – korišćenje zemljišta i ekološka nepravda; – katastrofe i kriminalitet rekonstrukcije; – zagađenje i globalna zajednička dobra; – unošenje vrednosti u razmatranje ekološke štete.

Zahvaljujući navedenom, autori ukazuju koliko je tipova kriminaliteta i drugih nepoželjnih pojava povezano, na primer, samo sa klimatskim promenama;³⁰ kako klimatske promene utiču na („prirodne“) katastrofe i koji tipovi kriminaliteta mogu nastati zbog njihovog učestalog događanja;³¹ sa promenom vlasništva na zemljištu (privatizacija); sa sve većim zagađenjem kao globalnim problemom;³² najзад, pisci ukazuju da se u ovim stvarima naučnici ne mogu osloboditi vrednosnih kriterijuma koje obično nastoje da izbegnu kako im se ne bi prebacivalo da u istraživanja unose subjektivne elemente. Jednostavno, radi se o zaštiti dobara koja su ključna za opstanak ne samo ljudskih bića, nego i života na Zemlji.

Autori posebno skreću pažnju na činjenicu da i katastrofe ove vrste mogu biti predmet kriminologije (pa i one zelene). Kao primer lucidne analize navode rad Penny Green u kome se tvrdi da su posledice mnogih takvih događaja u velikoj meri rezultat političkih i ekonomskih odluka i aktivnosti države. Na primeru tri zemljotresa sa tragičnim posledicama koji su potresli Tursku 1999. i 2002., ukazuje kako su dinamični odnosi države, moćnih korporacija, korupcija i organizovani kriminalitet doprineli takvom ishodu i pored toga što je odavno poznato da oko 65% stanovništva te zemlje živi na području gde je rizik od katastrofalnih zemljotresa visok. Među činiocima koji su tome doprineli navode se stanje ekonomije Turske koja je pre toga uvela privatizaciju javnog zemljišta, korupcija u građevinskoj industriji, ublažavanje propisa o obavezama graditelja da prilagode kvalitet gradnje riziku od zemljotresa, klijentelizam, korupcija centralnih i lokalnih vlasti i odsustvo regulacije od strane njihovih predstavnika, nemar, nesolidna gradnja, odsustvo provere da li su čak i tako sniženi zahtevi bezbednosti poštovani, nasilje prema onima koji su zakonito posedovali „pogodne lokacije“, prinudno raseljavanje tih nezaštićenih ljudi od strane zemljišne mafije (organizovani kriminalitet je, dakle, i ovde naslutio veliku zaradu)... Autorka zaključuje da se u ovakvim slučajevima radi o teškom kršenju ljudskih prava stanovništva i organizacionoj devijaciji, ili preci-

30 Tu spadaju i dela onih koji na društvenoj lestvici zauzimaju više položaje, ali i onih sa njenog dna, kako klasična imovinska, tako i dela nasilja, korupcije, ona povezana ilegalnom ekonomijom, pobunama, trgovinom ljudima (naročito decom), i seksualnim ropstvom /p. 90/.

31 „Transakcioni seks“ u zamenu za hranu, pobune protiv vlasti, formiranje kriminalnih bandi...

32 Ilegalno odlaganje opasnog otpada u siromašnim „pogrešnim“ državama, korišćenju zona slobodne trgovine (koje takve zemlje vide kao zamajac svog privrednog razvoja) za odlaganje opasnih materija, njihovo odbacivanje u svemir, zagađenje okeana plastikom; Planeta je ugrožena jer se ispod njene površine stokira radioaktivni otpad, a iznad tla emisija ugljenika /p. 92/.

znije – o jednom od oblika kriminaliteta države. Da apsurd bude veći, nadležno Ministarstvo izdalo je saopštenje da je vlada Turske „najuspešnja u svetu u menadžmentu katastrofa“ /Green, 2005:542/.³³

Takođe, čini se da je za otkrivanje dela protiv čovekove sredine, naročito onih koje vrše kompanije jedan od najboljih metodoloških postupaka ispitivanje insajdera „zviždača“ (e. *whistle-blowers*), odn. lica zaposlenih u firmama koje vrše ekološke delikte za koje ne odgovaraju. Naravno, pod uslovom da su voljni da pričaju o stvarima za koje su firme zainteresovane da ostanu u domenu „tamne brojke“. Razgovori su vođeni van njihovih radnih mesta, na svakoj lokaciji koja se činila pogodnom. Prirodno je da su kompanije negirale tako dobijene podatke, vršile pritisak na istraživače da ne objavljuju ili, ako su to već uradili, da opovrgnu te činjenice. Umesto da ovakva otkriće budu ohrabrena i nastavljena, istraživači su doživeli otpor ne samo od firmi u pitanju, nego i od regulatornih (inspekcijskih) tela i resornih sindikata.³⁴

C) U pogledu predmeta proučavanja, od pre tačno tri decenije u našoj kriminološkoj literaturi dominira stav da je kriminologija nauka o kriminalnom fenomenu³⁵ koji može biti posmatran iz tri ugla ili dimenzije: fenomenološke (proučava pojavne oblike), etiološke (bavi se njihovom uslovljenošću)³⁶ i viktimološkoj (proučava žrtve i njihovu viktimizaciju). Iz navedenog je jasno: uslov da bi se ono što se u literaturi naziva zelena kriminologija moglo smatrati za orijentaciju unutar kriminologije³⁷ je da ono čime se bavi može biti proučeno iz svake od navedenih dimenzija. Zbog toga ćemo se u daljem tekstu baviti fenomenološkom, etiološkom i viktimološkom dimenzijom ugrožavanja prirodne okoline, da bismo se na kraju osvrnuli i na način na koji pojedinci i društvo reaguju na takve pojave.

4. FENOMENOLOŠKA DIMENZIJA (ČIME SE BAVI ZELENA KRIMINOLOGIJA I KO SU UČINIOCI?)

4.1. Koja dela spadaju u ekološki kriminalitet?

Već je ukazano na mnoštvo pojavnih oblika onoga što bi se za prvu priliku moglo nazvati ekološkim kriminalitetom.³⁸ Pre no što pokušamo da sistematizujemo te manifestacije, potrebno je dati nekoliko napomena:

- 33 Ovakvi opominjući tekstovi trebalo bi da podstaknu preispitivanje stanja u oblasti građevinarstva i srodnih delatnosti i u drugim zemljama; utoliko pre što ovakvi slučajevi ugrožavanje ne samo fundamentalnih prava ljudi, nego i njihovih života zbog želje za brzom zaradom nisu uopšte retki.
- 34 Možda je najgore što su se na takve pokušaje otkrivanja izuzetno teških dela okomili (pod vidom „načelnih metodoloških primedaba“) i drugi naučnici, a fondovi za finansiranje nauke su im uskratili sredstva, v. Ignjatović /2018:132/.
- 35 To je zajednički naziv za zločin (kažnjivo delo), učinioca, žrtvu, kriminalitet (kao ukupnost tih dela u jednom vremenskom periodu i na datom prostoru) i načine na koje društvo reaguje na takva dela /Ignjatović, 1992:17/.
- 36 U ranijoj pozitivistički orijentisanoj literaturi upotrebljavao se izraz „uzročnošću“.
- 37 Kao jedinstvene nauke.
- 38 Tako ga je na ovim prostorima (istina pod navodnicima) dosta pre no što se počelo govoriti o zelenoj kriminologiji označio slovenački autor Janez Pečar /1981:33/ podrazumevajući pod tim dela koja su usmerena na zagađenje i degradaciju životne sredine.

- a) pre svega, ponašanja koja spadaju u predmet zelene kriminologije su samo i jedino ljudska ponašanja (radnje i propuštanja). Ma koliko na životnu sredinu ozbiljno uticali događaji koji se odvijaju nezavisno od delanja ljudi (prirodne katastrofe poput udara meteorita, katastrofalnih poplava ili zemljotresa), takvi događaji po pravilu ostaju izvan interesovanja kriminologa ovakvog usmerenja.³⁹
- b) drugo, ne spada svako ugrožavanje životne sredine u ekološki kriminalitet. Kako s pravom ističe Mark Hasley /2004:833/ samo dela određenog stepena opasnosti mogu se tu svrstati.
- c) treće, ako je – bar u evropskoj kriminologiji – dominantan stav da je najbolji pristup određenju pojedinačnog ponašanja kojim se kriminologija bavi to da se radi o u krivičnom pravu sankcionisanom delu, ostajemo li na terenu ove nauke ako se tvrdi da ovde – pored krivičnih dela treba proučavati i druga u pravu kažnjiva ponašanja,⁴⁰ pa čak i radnje kojima se ugrožava / povređuje životna sredina (e. *harm*) i onda kada nisu pravom regulisane. Ovakav stav dominira u anglosaksonskoj zelenoj kriminologiji, koja bi – za one koji drže do tvrdokornog poštovanja unapred zauzetih stavova – pre trebalo da nosi prefiks „zelena devijantologija“ nego kriminologija. Odgovor na navedene dileme nije teško naslutiti. Čak su i autori koji su se nedvosmisleno izjašnjavali za užu pravnu definiciju zločina, izričito naglašavali da u predmet kriminologije spadaju i one radnje i propuštanja koja – iako u pravu nesankcionisana – predstavljaju ozbiljnu opasnost po čoveka i društvo. A mnoga od dela kojima se bavi zelena kriminologija nesumnjivo spadaju u tu kategoriju.

Ovakav pristup začeli su pre svega autori koji su proučavali kriminalitet belog okovratnika i korporacija. Tako je u radu objavljenom u časopisu *Američka sociološka revija* 1940.⁴¹ Edwin Sutherland, začetnik ideje o postojanju ove dve kriminološke kategorije, tvrdio da se pojam kriminalitet ne može svesti samo na ponašanja koja su u krivičnom pravu inkriminisana. Kada bismo se pridržavali tog principa, zanemarili bismo, kaže ovaj autor, veliki broj dela koja ozbiljno ugrožavaju društvene odnose /Sutherland, 1973:52/. I David Friedrichs /2010:9/, najveći savremeni poznavalac ova dva tipa kriminaliteta, ukazuje da su radikalni kriminolozi⁴² s pravom smatrali da je šteta / ugrožavanje dodatni kriterijum kojim treba korigovati svođenje kriminaliteta samo na u krivičnom pravu kažnjive radnje.⁴³

39 Videli smo da neki od ovih događaja mogu, pod određenim uslovima, biti interesantni za kriminologe. U pitanju su posledice zemljotresa, kao i poplave.

40 Dakle, u pitanju je delinkvencija kao širi pojam od kriminaliteta.

41 Kasnije (preciznije 1973.) ovaj članak uvršćen je u knjigu *Analiza kriminaliteta* koju ovde citiramo.

42 Pre svih Herman i Julia Schwendinger (sa konceptom zločina kao kršenja ljudskih prava), a zatim Larry Thift i Dennis Sullivan (koji smatraju da je najbitnija karakteristika zločina društvena šteta čija suština je uskraćivanje od strane onih koji imaju moć osnovnih egzistencijalnih potreba onima koji je ne poseduju *bez obzira na to da li su takva ponašanja kažnjiva libid./*

43 Izričito navodi da na primer zagađivanje životne sredine ne spada u tradicionalna krivična dela (poput ubistva), ali da u skladu sa „principom štete“ on je bio zločin i u vreme dok nije figurirao u krivičnim zakonodavstvima.

Posle ovih uvodnih napomena pokušaćemo da klasifikujemo takva dela. Kriterijum će nam biti koja dobra i interesi se njima ugrožavaju. Po tom osnovu, kao glavne vrste ekoloških delikata možemo navesti dela kojima se:

- ▶ zagađuje životna sredina;
- ▶ narušava biodiverzitet;
- ▶ iscrpljuju prirodni resursi;
- ▶ ugrožava zdravlje ljudi prehranbenim⁴⁴ i proizvodima farmaceutske industrije;⁴⁵
- ▶ izazivaju klimatske promene na Planeti.

Najveći broj radova iz oblasti zelene kriminologije odnosi se na ponašanja iz prve dve grupe, pa ćemo im i ovde posvetiti najviše pažnje. Najzad, neka od dela iz navedenih kategorija mogu prerasti u najopasniji vid kriminaliteta protiv životne sredine – u:

- ☐ ekocid.

Naravno, ovo je samo jedna od mogućih klasifikacija ekoloških delikata. Tako ih Nigel South deli na primarne (zagađenje vazduha, uništavanje šuma, povrede ne-ljudskih vrsta i dela zagađivanja voda i tla); sekundarne (nastaju u pokušajima da se saniraju posledice ekoloških šteta); i tercijarne (izvršeni od onih koji su viktimizovani nekim od prethodne dve grupe dela /South, 2021:120/. Isti autor ukazuje da Rob White /2008/ sva dela ove vrste svrstava u „siva“ (odnose se na zagađenje u gradovima i odlaganje otpada); „zelena“ (na ugrožavanje sveta divljine); i „bela“ (tiču se novih tehnologija) /ibid./. Mailley /2014:751/ ih klasifikuje na dela zagađenja i dela pomeranja (ona koja se menjaju u zavisnosti od nastojanja da se štetne ili opasne aktivnosti spreče ili otkriju).

Eamonn Carrabine sa saradnicima /2004:316 et seq./ sva dela zelenog kriminaliteta deli na primarna (– zagađenje vazduha; – deforestacija; – uništavanje živih vrsta; i – zagađenje vode) i sekundarna ili simbiotska (– nasilje države protiv opozicionih grupa; – odlaganje opasnog otpada; i – organizovani kriminalitet).

Budući da bi detaljnije izlaganje o svakom od navedenih pojava oblika daleko prevazilazilo predviđeni obim ovog teksta, daćemo u nastavku samo elementarne napomene o njima ukazujući na osnovne probleme i upućujući na relevantnu literaturu koja ih tretira.

44 Ovde posebnu pažnju izaziva korišćenje genetski modifikovanih proizvoda (GMO) namenjenih ljudskoj ishrani. Ono na čemu se posebno insistira je da još uvek nije dovoljno proučeno kako oni utiču na zdravlje ljudi /Papić, 2013:158/ i da se pod firmom „smanjenja broja gladnih“ vodi kampanja usmerena na povećanje profita kompanija koje stvaraju ovakve produkte. Gregg Barak /2020:112/ posebno apostrofiraju svetskog lidera u proizvodnji GMO (*Monsanto*) koju označava kao 'majstora prevare, obmane i odnosa sa javnošću' koji na sve (pa i nedozvoljene) načine nastoji da poveća profit čak i od poljoprivrednika koji ne žele da gaje takve organizme.

45 Peter Götzsche /2013:1/ navodi da su lekovi treći po redu (posle srčanih oboljenja i kancera) uzrok smrti u moderno doba. Ovaj danski insajder (dugogodišnji lekar interne medicine) navodi brojne primere kako pohlepa kompanija i korupcija medicinara dovodi do ovakvog efekta; ne ustručava se da za ovakve stvari upotrebi izraz 'organizovani kriminalitet'.

4.1.1. Zagađenje životne sredine

O ovom obliku ekološkog kriminaliteta postoji najobimnija literatura koja skreće pažnju na ogroman broj štetnih ponašanja kojima se zagađuju vazduh, vodene površine i tlo. Da ljudskom delatnošću dolazi do ovakvih promena naučnici i javnost su bili svesni još u XIX veku, ali su zabrinjavajući okidač koji traži akciju bili svakako poznati incidenti (nesreće – e. *accident*), koji su doveli do izuzetno teških posledica, pre svega na život i zdravlje velikog broja ljudi. U američkoj literaturi se kao takav događaj koji je ubrzao donošenje rigoroznih propisa navodi „Slučaj kanala Love“ u blizini Nijagarinih vodopada koji je podigao javnost ove zemlje na noge jer se, kako kaže Eckardt Beck /1979/ radilo o jednoj od najvećih ekoloških tragedija u američkoj istoriji zbog koje je avgusta 1978. u SAD prvi put fond za slučajeve elementarnih nepogoda aktiviran za nešto što nije prirodna katastrofa. Jordan Kleiman⁴⁶ navodi da je u taj kanal jedna hemijska kompanija tokom više decenija smestila 21.000 tona toksičnog otpada koji se posle obilnih kiša izlio i ugrozio hiljade ljudskih života.

Iako je i ranije američko zakonodavstvo imalo propise koji su kontrolisali zagađivanje životne sredine, ovaj događaj uticao je na njihovo pooštavanje, što je za kompanije koje proizvode opasan otpad predstavljalo dodatni trošak i smanjivalo profit. I onda je došlo do povezivanja dva, kako se dugo smatralo, suprotna poslovna sveta – onog legalnog i podzemnog, kriminalnog. Mnoge kompanije su stupile u kontakt sa akterima iz sfere organizovanog kriminaliteta i angažovale mafiju da se postara o deponovanju takvih materija, naravno po mnogo nižoj ceni od one koju bi izdvojile za regularno odlaganje. U literaturi se mogu naći podaci o tome da je „reket sa odlaganjem opasnih materija“ bio toliko razvijen da je sa kraja na kraj ove velike zemlje mafija ilegalne deponije držala na svakom mestu gde je rizik otkrivanja bio manji, nezavisno od toga da li se radi o tokovima pijaće vode, pašnjacima ili u blizini velikih gradova /Scarpati, Block, 1987:120; Thio, 1988:407/.

Posle niza afera koje su otkrile ovu opasnu simbiozu došlo je do promene strategije. Umesto odlaganja na tlu SAD, firme su – po principu „ne u mom dvorištu“ (e. *not in my back yard*) potražile finansijski ugrožene države sa korumpiranom vladajućom elitom koje su spremne da deponuju takav opasan otpad. Američko ekološko zakonodavstvo istovremeno je dopunjeno odredbama koje su obavezivale proizvođače koji imaju nameru da „izvezu“ opasne materije da ih pre toga učine manje štetnim. Time je zadovoljena forma, a život je išao drugim tokom. Kompanije „izvoznici“ nisu ni pokušale da preduzmu aktivnosti na smanjenju hazardnog nivoa svog otpada (i to bi ih koštalo), pa su u papirima tvrdile da je takav proces okončan, a organi koji su bili zaduženi da to kontrolišu „nisu se mešali u svoj posao.“⁴⁷

Da se ne radi samo o američkim firmama, pokazao je „Božićni cunami“ koji je početkom 2004. ostavio katastrofalne posledice u primorskom delu Somalije jer su štetne materije iz opasnog otpada koji su (pre svega) evropske firme dugo godina ostavljale u običnim kontejnerima na morskoj obali posle razornog morskog

46 www.geneseo.edu

47 Ili zbog korupcije ili „iz nacionalnih interesa“ – kako bi povećali konkurentnost domaćih firmi na svetskom tržištu.

talasa zagadile zemlju, vodotokove i vazduh što je izazvalo smrt ljudi koji su udisali te materije i teških posledica po zdravlje stanovništva /Ignjatović, 2021:12/. Naravno, i ovde je pokretač ovakve opasne prakse bila trka za profitom. Peter Eichsteadt /2010:39/ je izračunao da su kompanije šaljući otpad u Somaliju smanjile troškove njegovog odlaganja sto puta!

Ni privredni subjekti na ovim prostorima, ne samo u Srbiji, nego i u susedstvu, nisu imuni od ovakvog ugrožavanja prirodne sredine. Brojna preduzeća ispuštaju u vodene tokove otrovne materije koje izazivaju pomor živih bića u njima,⁴⁸ ne postavljaju zaštitne filtere kako bi smanjili zagađenje vazduha,⁴⁹ a možda najbolji primer odnosa prema prirodi je slučaj kada je pre nekoliko godina jedna fabrika u Šumadiji koja proizvodi opasne materije poklonila (umesto da ih uništi na propisan način) poljoprivrednicima u svom kraju ispražnjene plastične kante sa ostacima hemikalije iz kojih su oni zalivali zasade i pojili stoku.⁵⁰

Drugi vid „rešavanja problema opasnog otpada“ je izvoz „prljavih tehnologija“ u manje razvijene zemlje kojima se pre svega multinacionalne kompanije oslobađaju svih briga oko toga gde ga smestiti. Takva praksa dovela je do jednog od najvećih akcidenata XX veka – katastrofe u Bopalu, Indija, kada se decembra 1984. u pogonu američke firme dogodila havarija zbog koje je iscurilo 40 tona opasnih gasova koji su ugrozili preko 600.000 stanovnika. Trenutno je zbog toga život izgubilo 4.000, a u godinama koje su sledile još 15.000 ljudi je umrlo kao direktna posledica ove ekološke katastrofe /Taylor, 2014/.

4.1.2. *Narušavanje biodiverziteta*

Izraz „biodiverzitet“ označava raznovrsnost živih bića (biljaka i životinja) u mnoštvu ekosistema koji postoje na našoj Planeti; u njima se između delova odvijaju povezani ciklusi lančanih reakcija; ako dođe do nestanka neke od vrsta živih bića, može biti ugrožen čitav ekosistem. Do ovih promena dolazilo je u milenijumima koji su prethodili našem vremenu, najčešće zbog katastrofalnih događaja (udari kometa, zemljotresi, poplave, požari velikih razmera...), ali se ekosistem (kako je to već navedeno) spontano obnavljao. Poslednjih vekova, međutim, ključni akter promena je delatnost ljudi i to sa teškim posledicama koje ugrožavaju održavanje klime, prečišćavanje vazduha i voda, održavanje plodnosti zemljišta, obezbeđenje hrane, očuvanje genetskih resursa, razlaganje otpada... /Marković, 2017: 8/.⁵¹

48 White i Heckenberg /2011:87/ pišu o incidentu iz oktobra 2010. kada su se iz rezervoara oko sto kilometara južno od Budimpešte u Dunav izlile tone crvenog otrovnog sadržaja zbog čega je umrlo devetoro ljudi i što je ugrozilo šest država u slivu ove reke.

49 Zbog toga je, između ostalog, prema izveštaju Evropske agencije za životnu sredinu (*European Environmental Agency* – EEA) iz 2020. u našoj Republici zabeležena ozbiljna zagađenost vazduha u svim aglomeracijama, pa je njegov kvalitet u trećoj kategoriji; takođe, Alijansa za zdravlje i životnu sredinu (*Health and Environment Alliance* – HEAL) u Izveštaju iz 2019. navodi da termoelektrane locirane na području Zapadnog Balkana ne zagađuju vazduh samo lokalno, nego imaju ozbiljan uticaj na kvalitet vazduha u Evropskoj uniji /Drenovak, 2020:36–37/.

50 Tek u poslednje vreme javno se govori da naši gradovi ispuštaju kanalizaciju direktno u reke, bez prethodnog filtriranja.

51 Ovaj autor ističe da zbog značaja koji ima za opstanak života na Zemlji, biodiverzitet predstavlja javno dobro, a Konvencija o biološkom diverzitetu (e. *Convention on Biological Diversity*) iz 1992. uvodi princip državnog suvereniteta ne samo u odnosu na biološki materijal, nego i na genetske resurse i tradicionalno znanje /*ibid.*/.

Oktoobra 2022. međunarodna organizacija Svetski fond za živi svet divljine (*World Wildlife Fund – WWF*) objavila je dvogodišnji Izveštaj o stanju života na Planeti 2022. U tom materijalu navode se frapantne činjenice koje govore da je u periodu 1970–2018. nestalo 69% praćene žive populacije, a kao najvažnije činioce koji su doveli do takvog ishoda autori navode: promenu namene zemljišta, nedozvoljen lov i seču šuma, zagađenje životne sredine, gajenje invazivnih živih vrsta i klimatske promene /Almond R. et al., 2022:4/. Sve ovo i pored toga što je Svetska organizacija period 2011–2020. proglasila Dekadom (očuvanja) različitih vrsta živih bića koja nastanjuju našu Planetu (biodiverzitet).⁵²

Kratak osvrt zaslužuju neke od navedenih aktivnosti koje su pomenute kao uzroci narušavanja biodiverziteta.

Pre svega, treba ukazati na pustošenje šuma kao jednu od najštetnijih ljudskih aktivnosti koje ugrožavaju životnu sredinu. Tim Boekhout van Solinge ukazuje tako na krčenje najvećih tropskih šuma Azije. One se nalaze (preciznije: nalazile su se) u Indoneziji i 1970-tih godina država je dala koncesije stranim firmama (uglavnom japanskim) koje su za 30 godina (1975–2005) šumski prekrivač Indonezije smanjile za 390.000 kvadratnih kilometara.⁵³ Ogromna deforestacija indonežanskih ostrva vršena je da bi se došlo do jeftine drvene građe i palminog ulja, ali i zbog širenja rudarstva i proizvodnje papira. Posledice po opstanak životinja i biljaka koje su nastanjivale te tropske kišne šume, ali i seljaka koji su pre toga živeli od njih bile su tragične /Boekhout, 2019:63/.

Slična situacija je, kako navodi ovaj autor, i sa „plućima sveta“ – amazonskim šumama koje su od 1970-tih godina pustošene tako da ih je iskrceno već 20% (četiri petine deforestacije izvršeno je u Brazilu); razlog: manje se radilo o potrebi otvaranja novih rudnika, bušotina nafte, ili eksploatacije drveta – tu je ključnu ulogu imala ideja da se ilegalnim krčenjem šuma dobiju dodatne površine za pašnjake i farme za gajenje stoke (70% površina nekadašnjih šuma bilo je namenjeno „predatorskim kravama“)⁵⁴, a ostatak uglavnom za uzgoj soje /ibid.:70/.⁵⁵ Posledice ovakvih praksi ne nalaze se samo u narušavanju biodiverziteta i klimatskim promenama na Planeti. Cenu ovakvog „razvoja brazilske Amazonije“ platili su pripadnici domorodačkog stanovništva koji su izmešteni iz svog životnog okruženja, a mnogi koji su se suprotstavili platili su to životom.

U ovu kategoriju spadala bi i dela nedozvoljenog lova i ilegalnog trgovanja retkim, ugroženim i vrstama biljaka i životinja zbog čega je njihov promet zabranjen. Stephen Pires i William Moreto /2011:104/ ova dela nazivaju kriminalitetom protiv divljih vrsta (e. *wildlife crime*) i pod tu kategoriju podvode: 1) krivolov u cilju preprodaje ili ličnog posedovanja; 2) protivzakonito ubijanje za konzumiranje mesa

52 <https://www.gdrc.org/>.

53 Površina veća od one koju zauzima Nemačka.

54 Radi se o primeru onoga što se u navedenom dokumentu WWF naziva „gajenje invazivnih živih vrsta“.

55 Zahvaljujući ovakvim aktivnostima koje su uglavnom predstavljale protivpravno, samovlasno zauzimanje zemlje, Brazil je početkom ovog veka postao najveći svetski izvoznik govedine i kože i drugi svetski proizvođač (posle SAD) soje.

divljači; i 3) ubijanje životinja zbog neprijateljstva prema tim bićima.⁵⁶ Jakopo Costa sa saradnicima /2021/ ukazuje da ilegalna trgovina živim bićima divljine pod posebnom zaštitom ugrožava veliki broj država Afrike, Azije, Južne i Centralne Amerike i da nanosi štete ne samo biodiverzitetu, nego i prirodnim bogatstvom zemlje, njenoj sigurnosti, zdravlju ljudi i ekonomskom razvoju ovih područja.

Prekomerno izlovljavanje ribe mnogi smatraju najvećom opasnošću za živi svet u okeanima. Tako, Fond za odbranu prirodne sredine (*Environmental Defense Fund* – EDF) tvrdi da se na taj način dovodi u opasnost tri milijarde ljudi kojima je hrana iz mora jedini izvor proteina.⁵⁷ Prema podacima agencija UN, za ishranu i poljoprivredu pre jedne decenije više od 30% fonda riba u svetskim morima i okeanima toliko je izlovljeno da se više ne mogu obnoviti, a oko 60% potpuno iscrpljeno.⁵⁸

Christian Bueger i Timothy Edmunds /2020:5/ smatraju da je ilegalni ribolov⁵⁹ možda najzastupljenija kategorija ekološkog kriminaliteta na moru (oni ga, za razliku od drugih autora, svrstavaju u tzv. „plavi kriminalitet“, odn. kriminalitet na morskome prostoru) i tvrde da je povezan sa čitavim nizom drugih krivičnih dela u vezi sa ribarstvom („ribarski kriminalitet“). Godišnja šteta od ovakvih delatnosti iznosi preko 23 milijardi američkih dolara.

■ Ekocid

U pitanju je bilo koji protivpravan i štetan akt koji preduzima subjekt svestan da će životnoj sredini prouzrokovati ozbiljnu, nepovratnu dugotrajnu štetu. Takav negativan uticaj na sredinu izaziva masovno uništavanje osetljivih ekosistema koji su od ključnog značaja za održanje svih oblika života na Planeti.⁶⁰ Time se na nacionalnom planu sankcioniše teško uništavanje ekosistema ili ugrožavanje zdravlja ili dobrobiti neke od vrsta živih bića ili ljudske populacije.

Kako ističu Lorenzo Natali i Rob White /2019:188/ sam termin 'ekocid' nastao je kasnih 1960-tih kao odgovor na razarajući uticaj rata na Dalekom Istoku na životnu sredinu, da bi vremenom bio korišćen za ovakvo delovanje i u razdoblju mira. Zbog posledica, on bi se po nekim autorima, mogao svrstati i u zločine protiv mira u međunarodnom krivičnom pravu /Higgins et al. 2013:257/. Natali i White /p.192/ ukazuju čak da ekocid i genocid nisu tako udaljeni kako se čini na prvi pogled. Tačno je da je ovaj drugi karakteriše namera uništavanja neke etničke, rasne ili druge grupa ljudi, ali genocid se može vršiti i dovođenjem takve grupe u nemoguće uslove u kojima ne mogu opstati. Ovi autori se pitaju: kako utvrditi razliku između ove dve delatnosti ako neko domorodačku zajednicu dovede u takvu situaciju uništavanjem njenog životnog okruženja, tvrdeći da je bio motivisan samo time da uveća profit (a bio je potpuno svestan da će im time ugroziti egzistenciju)?

56 Pozivajući se na međunarodne konvencije koje su stupile na snagu januara 2017, a donete su zbog zabrinjavajućeg rasta krivolova i ilegalnog trgovanja životinjskim vrstama, Olga Blegus i Christian Bueger /2017/ ova dela svrstavaju u transnacionalni organizovani kriminalitet.

57 www.edf.org/oceans/overfishing-most-serious-threat-our-oceans.

58 v. Uljanov /2020:304/.

59 Njegovu definiciju preuzimaju od Organizacije UN za hranu i poljoprivredu (FAO).

60 Zbog težine posledica koje izaziva, deset država je u krivično zakonodavstvo unelo delo ekocida.

Najkraće govoreći, ekocid je svaka radnja koja dugotrajno nanosi štetu Planeti ili životu na njoj. To ugrožavanje je apsolutno i najčešće se odvija u vidu domino efekta. Na primer, krčenje šuma dovodi do erozije tla, to onemogućava proizvodnju hrane, domorodačke zajednice napuštaju svoja prirodna naselja u kojima obitavaju vekovima... Slično je i sa uništavanjem šuma, poljoprivrednog zemljišta i zdrave pijaće vode do čega dovode urbanizacija i industrijalizacija /Safdie, 2022/.

Osnovni oblici ekocida su: – deforestacija; – štete nanete okeanima (industrijskim ribarenjem, zagađenjem naftom ili plastikom); – zagađenje vode i tla (kao posledica krčenja šuma, ali i raznih hemikalija ili rudarskih aktivnosti): – zagađenje vazduha (uglavnom izazvano emitovanjem ugljendioksida ili „gasova staklene bašte“) kao produkt industrijske proizvodnje, nuklearnih katastrofa ili radioaktivnog zračenja. Kao posebni oblici ekocida navode se: – čenobiljska katastrofa; – zagađenje izazvano izlivanjem nafte u meksičkom zalivu aprila 2010. Mrlja je pokrila 149.000 kvadratnih kilometara i zagađeno je 1,770 kilometara obale (Deep Water Horizon Spill); – deforestacija područja Amazona; – zagađenje Pacifika plastikom; nestanak Aralskog jezera u Centralnoj Aziji; i – zagađenje delte reke Niger u Africi /ibid./.

U literaturi se može naći i pojam „svakodnevni ekocid“. Pod uticajem teksta koji je u prvom izdanju Međunarodnom priručniku zelene kriminologije iz 2013. upotrebio Robert Agnew govoreći o činionicima koji doprinose ekocidu, Nigel South /2021:124/ tvrdi da postoje zabrinjavajući postupci i ponašanja koje upražnjava većina populacije – poput prekomernog konzumerizma i proizvodnje i odlaganja otpada (‘previše trošimo, a onda odbacujemo nastali otpad’ – od svemira i okeana, do kanala za navodnjavanje, parkova i ulica). Što je najgore, većina ljudi u tome ne vidi ništa loše.

I Owain Jones i saradnici koriste isti ovaj izraz, ali u drugom značenju: oni ukazuju da živimo u doba svakodnevnog ekocida u kome ruku pod ruku idu degradacija biodiverziteta i iskorenjivanje živih vrsta sa degradacijom i iskorenjivanjem nemoderne kulture i identiteta; takođe, oni istražuju moguće razloge zašto moderno društvo ne uspeva da odgovori na ovu nadolazeću krizu. /Jones et al., 2020:388/

4.2. Ko su učinioci ovih dela

Prethodno izlaganje pokazuje je da su najčešći učinioci akata protiv životne sredine privredni subjekti, pre svega velike korporacije, zbog čega ova dela spadaju i u kriminalitet korporacija /Lukić, 2021:70/. U poređenju sa posledicama njihovih dela, doprinos pojedinaca ugrožavanju životne sredine najčešće deluje zanemarivo.

Ono na šta sa pravom ukazuje Gregg Barak je da kompanije ne bi mogle da izvrše dela takvog obima kada ne bi imale neku vrstu podrške javne vlasti. Na nacionalnom planu, ta vlast često toleriše ili minimalizuje štetne efekte delovanja kompanija ili zbog toga što veruje da je privredni rast značajniji od ugrožavanja ekosistema ili se to radi zbog korumpiranosti onih koji donose odluke o standardima i normativima koji se moraju poštovati⁶¹ ili sprečavaju nadležne organe da otkrivaju i gone takva dela. Od strane multinacionalnih kompanija korumpiraju se ne samo

61 Tako se npr. može podići granica dozvoljene količine neke štetne materije u vazduhu, vodi ili prehrambenim proizvodima. To su dela koja Nikos Passas /2005:773/ naziva „zakonita, ali grozna (e. *lawful but awful*).

domicilne vlasti, nego i one u državama u koje se izvoze „prljave tehnologije“ ili se pustoši njihovo prirodno blago.⁶² Budući da se veliki deo kriminaliteta kompanija vrši uz saradnju političkih subjekata ili uz njihovu prećutnu saglasnost Vincenzo Ruggiero i Nigel South /2021:79/ taj tip kriminalne aktivnosti označava izrazom državni-korporativni kriminalitet.⁶³ Naravno, da su akteri takvih opasnih delatnosti abolirani od krivične odgovornosti za ono što čine.

Još manje šansi da budu gonjeni imaju akteri u situacijama kada se država (odnosno njeni organi i predstavnici) pojavljuje kao izvršilac ekoloških krivičnih dela. Naime, tokom novijih ratova (u bukvalnom ili prenesenom smislu) oružane snage preduzimaju akte koji teško devastiraju životnu sredinu. Kao takav primer navodi se američko učešće u ratu u Vijetnamu, gde su iz aviona bacane hemikalije koje su izazivale deforestaciju šumskih prostranstava u kojima su se možda nalazili protivnički borci.

Ruggiero i South /2021:86/ pišu o tome da je začetak ovakvog ratovanja herbicidima počeo kada je kompaniji *Dow Chemicals* naloženo da svoja istraživanja nastavi kao deo vojnog projekta. Od izbijanja rata u Vijetnamu do povlačenja iz te zemlje, oružane snage SAD ispustile su na njenu i teritorije Laosa i Kambodže dvadeset miliona galona (oko 76 miliona litara) herbicida na 8.6000 kvadratnih kilometara šuma i polja. To je dovelo do ozbiljnog ugrožavanja zdravlja velikog broja civila i vojnika sa obe strane, zagađenja plovnih puteva i zemljišta.⁶⁴ Američka vojska je dugo negirala vezu između izloženosti ovim štetnim hemikalijama i niza bolesti žrtava.

U još jednom 'ratu' su vlasti SAD masovno koristile zaprašivanje tla herbicidima. Kako navodi Rosa del Olmo, radi se o „ratu protiv droga“ u kome je – i pored toga što su se time kršile međunarodne konvencije – vršen strahovit pritisak da države Latinske Amerike (Kolumbija, Meksiko, Bolivija Peru, Gvatemala) dozvole vazduhoplovstvu Amerike da deluje po zasadima koke, marihuane i maka istim onim hemikalijama koje su korišćene u Vijetnamu. Iako je od početka kampanje (negde oko 1970-tih) bilo jasno da će posledice u tim zemljama biti ne samo smanjenje produkcije droga,⁶⁵ nego i ogromne ekološke štete: zagađenje reka, deforestacija, a kao njena posledica u slivu reka doći će do erozije obala, tolikog zagađenja hiljada hektara tla da se tom zemljištu deceniju kasnije ne može saditi nijedna poljoprivredna kultura... Ekološki aktivisti i poljoprivrednici koji nisu gajili sirovine za proizvodnju narkotika bunili su se da su i njihovi zasadi uništeni, a utvrđeno je i da su i oni imali niz komplikacija zdravstvene prirode. Zbog sve većeg nezadovoljstva lokalnog stanovništva, u Kolumbiji je rešeno da se prestane sa devastacijom biljnog sveta pod izgovorom da se time smanjuje ponuda narkotika u SAD. Ta odluka tra-

62 Boekhout van Solinge /2019:56/ takvima smatra one koje su istovremeno bogate prirodnim resursima i ekonomski nedovoljno razvijene. Njih, karakteriše „prokletstvo resursa“ (e. *resource curse*). To „otimanje prirodnih resursa“ najizraženije je u Africi, njenom ekvatorijalnom i zapadnom delu gde se eksploatišu dragoceni metali, zlato i dijamanti, bakar, kobalt ... /*ibid.*:65/.

63 Autori se posebno fokusiraju na dela kojima se zagađuje prirodna okolina i ističu ona koja vrše kompanije iz oblasti naftne (primer *Petroleum-a*), hemijske (slučajevi *Dow* i *Agent Orange*) i industrije minerala (primer ugrožavanja zdravlja ljudi azbestom).

64 Zbog toga je za takvu delatnost prvi put je upotrebljen termin „ekocid“.

65 I trovanje narkomana koji budu upotrebljavali tako zagađene PAS.

jala je kratko: posle nerazjašnjenog ubistva ministra pravde, aprila 1985. naglo je promenjena. Iz svih navedenih razloga, del Olmo /1998:277/ smatra da je program koji je sproveden u zemljama Južne Amerike primer zločina koji ugrožava ekonomski i sociokulturni razvoj drugih država i naroda koji u njima žive. U pitanju je, kako ističe ova autorka, sistematski međunarodni kriminalitet koji zaslužuje naziv transnacionalni ekološki zločin.⁶⁶

Postoji još jedan način na koji državni organi doprinose nanošenju štete i ugrožavanju životne sredine. Iz različitih razloga, njihovi predstavnici potpisuju međunarodne konvencije o njenoj zaštiti, ali se odredaba tih akata ne pridržavaju ili „propuste“ da potpišu dopunske protokole koji preciziraju nivo štetnih materija i uvode međunarodnu kontrolu da li se države potpisnice pridržavaju onoga što su potpisale.⁶⁷

Sledeći akteri koji preduzimaju radnje iz oblasti ekološkog kriminaliteta su organizovane kriminalne grupe. Njihovo učešće se ne svodi samo na (pomenu) saradnju sa legitimnim privrednim subjektima u ilegalnom odlaganju opasnog otpada;⁶⁸ one učestvuju i u obezbeđenju mesta na kojima se vrši eksploatacija prirodnih resursa, suzbijaju proteste lokalnog stanovništva, nasilno dislociraju domorodačko stanovništvo i obavljaju nezakonit lov na ugrožene vrste i drže lance ilegalne trgovine zaštićenim vrstama životinja i biljaka. Kao i u drugim slučajevima, gde god se ukaže mogućnost da se ostvari visoka zarada, organizovani kriminalitet pokušava da se uključi, a ovde naročito jer se radi o jednoj od najprofitabilnijih kriminalnih delatnosti.⁶⁹

5. ČINIOCI KOJI DOPRINOSE OVAKVIM RADNJAMA (ETIOLOGIJA)

Problematika faktora koji dovode do ekoloških delikata spada u najsloženija pitanja na koja zelena kriminologija još nije dala jasan odgovor. Kao i u slučaju kriminaliteta uopšte, teško je navesti jednu teorijsku orijentaciju koja bi objasnila sve oblike kriminaliteta protiv životne sredine. Kriminološke teorije (‘škole’) povremeno su se doticale odnosa čoveka i prirode i (bez obzira što je njihov najveći broj stvoren i pre nego što je uopšte bilo reći o ekološkim kriminalitetu) u njima se mogu naći korisna zapažanja o činiocima koji dovode do ugrožavanja prirodne sredine i načinima kako ih kontrolisati. U tom smislu pominju se učenje krila klasične i neoklasične škole o hedonističkom proračunu (Bentham) i teorija racionalnog iz-

66 Zanimljivo je da je i posle temeljnog proučavanja, u literaturi nemoguće naći podatak o tome da li je upotreba atomskih bombi u Japanu (Hirošima i Nagasaki) krajem Drugog svetskog rata bila istovremeno i delikt protiv životne sredine.

67 v. Drenovak /2020:45/ i to kako se primenjuju odredbe o zaštiti vazduha kod nas.

68 Vincenzo Ruggiero i Nigel South /2010:257/ ovaj tip nedozvoljene aktivnosti nazivaju „kriminalitet prljave kragne“ (e. *dirty collar crime*), ukazujući na razliku u odnosu na kriminalitet belog okovratnika.

69 Stephen Pires i William Moreto /2011:118/ tvrde da ovo ilegalno tržište (ne uzimajući u obzir zarade od ilegalnog ribolova i drvne građe) donosi godišnji profit u iznosu između devet i 20 milijardi dolara.

bora (Wilson i Herrenstein); od pozitivističkih: ekološka odn. 'čikaška škola' (Shaw i McKey), teorija društvenog pritiska (Merton), opšta teorija kriminaliteta (Gottferdson i Hirschi), teorija rutinske aktivnosti (Cohen i Felson) i o relativnoj deprivaciji (Muncie), o društvenom učenju (Akers), o tehnikama neutralizacije (Sykes i Matza) teorije socijalne kontrole, o procesu moralnog oslobođenja (Bandura), feminističke, teorije o muškosti i niz drugih.⁷⁰

Zahvaljujući uticaju ovih 'opštih' teorijskih razmatranja, nastalo je, kako tvrdi Mark Hasley /2004:835/ u krilu zelene kriminologije pet konkurentskih perspektiva o životnoj sredini: – liberalna ekologija; – ekomarksizam; – ekofeminizam; – duboka ekologija; i – socijalna ekologija.

> liberalna perspektiva počiva na antropocentrizmu i polaznoj pretpostavci da su predmet zelene kriminologije protivpravna ponašanja; zbog toga rešenje treba potražiti u tri stvari: moramo – izmeniti proizvodne procese u industriji; – razviti ekološko pravo; – modifikovati prirodu i precizirati granice kažnjivosti. Posebno se ističe značaj tržišta kao mere svih stvari;

> ekomarksizam: začetnik te orijentacije je Engels koji je u knjizi *Položaj radničke klase u Engleskoj* doveo u direktnu vezu degradaciju životne sredine sa siromaštvom, klasnom dominacijom i društvenim poretkom. Ni današnja naša zainteresovanost za očuvanje okoline koja nas okružuje ne može se, kako ističe Ted Benton /1998:150/, zamisliti bez utvrđivanja karaktera savremenih društava i kontinuirane nepravde koja ih karakteriše. Dakle, kapitalizam nužno dovodi do degradacije prirode koji počiva na eksponencijalnom rastu materijalnog bogatstva i klasnom sukobu. Izlaz je u kolektivnoj svojini na proizvodnim sredstvima i uvažavanju naučnih činjenica o problemima životne sredine;

> ekofeminizam: ovim izrazom označava se spoj učenja zelene kriminologije i feminističke orijentacije u ovoj nauci. Ekološka dela su odraz ukorenjenih patrijarhalnih društvenih odnosa. Muškarci dominiraju u vršenju opasnih aktivnosti, dok su žene uglavnom isključene iz tih delatnosti, što omogućava muškarcima da jačaju antropocentrizam i konačno vode u – ekocid.

Ekofeministkinje se zalažu za dekonstrukciju prirode koja podrazumeva njenu reinterpretaciju i to ne samo u smislu napuštanja antropocentričnog shvatanja životne sredine. Konstrukcija prirode se menja vremenom i deo je datog kulturalnog i individualnog konteksta. Do sada smo prirodu shvatali isuviše pojednostavljeno i zbog toga treba raditi na stvaranju ekološki senzitivne kriminologije, koja svoje stavove bazira i na saznanjima prirodnih nauka i ekonomije.

Pauline Lane smatra da je ekofeminizam izložen brojnim kritikama i optužbama – da je iracionalan, kontradiktoran, uvodi kategoriju „sestrinstvo“ koje suprotstavlja svim muškarcima; ove blamiraju tvrdnjama da su bez izuzetka skloni subordinaciji nad ženama. Takođe, da se polna pripadnost nameće i tamo gde joj nema mesta.⁷¹ U toj koncepciji ima i preterivanja kakve su tvrdnje nekih od zastupnika

70 v. o ovim teorijama: Ignjatović /2009: passim/.

71 Ustati protiv zagađenja izvora odakle se snabdevamo vodom i pri tome istaći kao dodatni argument da se time ugrožava i plod trudnice ima puno smisla – ali to isto navoditi kada se zbog izgradnje puta uklanja stoletni hrast – zaista nema. Jer, polna pripadnost je samo jedan aspekt individualnosti /Lane, 1998:243/.

ove orijentacije da postoji veza između silovanja žena i „silovanja prirode“.⁷² Ono što se ne dovodi u pitanje je da žene (u odnosu na muškarce) imaju poseban odnos prema prirodi i da zbog toga moraju preduzeti akcije koje predstavljaju koherentan protest protiv muške dominacije Planetom.⁷³

Maskulinističke ili teorije o muškosti potvrđuju da, kao i kod drugih formi kriminaliteta, i u ekološkom kao učinioci opasnih dela dominiraju muškarci.⁷⁴ Još pozitivistička kriminologija je prirodu videla kao nešto čime treba zagospodariti, a kada se ovaj stav udruži sa shvatanjem o izuzetnosti čoveka u odnosu na sva ostala živa bića,⁷⁵ kao idealni gospodari prirodom i oni koji će pokoriti biljke, životinje i „ostale forme života“ (žene, deca, sluge, seksualne manjine) pojavljuju se muškarci /Groombridge, 1988:251/.

> duboka ekologija zastupa stav da su štete nanete životnoj sredini posledice zanemarivanja međudelovanja svih pojava, a posebno pojedinca i onoga što ga okružuje. Ovi autori nastoje da se odvoje od antropocentrizma, pridaju suštinsku vrednost moralnom razmatranju ekosistema – *biocentrični egalitarizam*. Posebno se ističe dragocenost iskustava domorodaca koja predstavljaju lek za sve ekološke probleme;

> socijalna ekologija vidi pitanja vezana za životnu sredinu kao odnos između pojedinaca koji imaju političku i ekonomsku moć i onih koji je nemaju. Sa druge strane, društveni odnosi trebalo bi da za uzor imaju one relacije koje postoje u prirodi /Hasley, 2004:835/.

U literaturi se mogu naći i autori koji se koncentrišu na etiologiju posebnih vrsta dela iz ove oblasti. Tako se Rober Agnew bavi detaljno uzrocima zlostavljanja životinja tvrdeći da iako su takva ponašanja od izuzetnog značaja,⁷⁶ do sada nisu izazvala veću pažnju kriminologa. Pošto je dao definiciju zlostavljanja životinja i naveo neke od kriminoloških teorija koje bi svoju primenu mogle naći u objašnjenju pojava kojima se u radu bavi, ovaj autor prvo objašnjava individualne doprinoseće činioce (– pojedinac nije u stanju da shvati štetne posledice svog dela; – ne misli da čini bilo šta što je pogrešno; i – čak veruje da je takvo ponašanje korisno), a zatim ukazuje na faktore koji imaju direktan ili posredan uticaj na zlostavljanje životinja (– individualne sklonosti, odn. nedostatak empatije; – način na koji je pojedinac socijalizovan; – nivo njegove samokontrole; – svojstva određene životinje). Agnew /1998:182/ smatra da navedeni faktori utiču i na društveni položaj pojedinca.

Isti autor u jednom kasnijem radu razmatra koje sve pojave i stanja utiču na to da se neko opredeli za vršenje dela ekocida. Navodi činioce kao što su društveni

72 Lane navodi da taj stav zastupaju Ynestra King /1983/ i Collard i Contrucci /1988/. To tvrdi i Philip Sherrard /1995/ koji smatra da je moderno društvo krivo za ekološku krizu do koje je doveo industrijski i tehnološki pakao zasnovan na tome što nemamo poštovanje ne prema čemu, pa ni prema prirodi.

73 O nekim od tih akcija biće reči u nastavku izlaganja.

74 Kod nekih, kao što je krivolov, žene skoro da uopšte ne učestvuju. Jer, lov je tradicionalno „muška delatnost“.

75 Doktrina o *ljudskom ekseptionalizmu* (e. *doctrine of human exceptionalism*).

76 Pre svega jer su ovakvi vidovi odnosa pojedinaca prema životinjama povezani sa njihovim sličnim delima prema ljudima; drugi razlog je to što životinje zaslužuju da budu predmet moralnih razmatranja /Agnew, 1998:178/.

pritisak, relativna deprivacija, statusna i polna frustracija, materijalna deprivacija, neka vrsta tehnika neutralizacije koje naziva „modeli“ (a svode se na umanjene štete i razna opravdanja – da je korist veća od štete), da postoje izvinjavajuće okolnosti /Agnew, 2012:66–68/.

Sandra Bell, Kate Hampshire i Stella Toalidou /2007/ pišu o tome šta doprinosi krivolovu i ribolovu u Grčkoj.⁷⁷ Ova dela se, po njima, preduzimaju kao vid otpora, ignorisanja potrebe da priroda bude zaštićena i uz korišćenje posebnog socijalnog diskursa (ličnost na različite načine opravdava ovakvo ponašanje).

6. KO SU ŽRTVE DELA PROTIV ŽIVOTNE SREDINE (VIKTIMOLOŠKA DIMENZIJA)

Do sada izloženo jasno ukazuje da dela iz oblasti ekološkog kriminaliteta viktimizuju ogroman deo populacije naše Planete. Ta načelna opaska zaista je osnovana, ali traži još jedno preciziranje: nisu sve društvene grupe u istoj meri ugrožene delima „zelenog kriminaliteta“. Većina kritičkih kriminologa sa pravom ističe da su njima najviše viktimizovani pripadnici manjinskih (rasnih, etničkih, a naročito domorodačkih) zajednica, zatim lica koja u društvenoj stratifikaciji zauzimaju niže pozicije, najzad – deca i žene.

Navedeni i slični stavovi mogli bi biti predmet kritike onih autora koji antropocentrični pristup (ovde bi to bila tvrdnja da su žrtve ekološkog kriminaliteta prvenstveno ljudska bića) smatraju prevaziđenim, reliktom prošlosti, religioznog učenja o čoveku kao kruni božanske kreacije, polaznog stava da su ljudska bića inherentno vrednija i pogrešne navike da druga bića vrednujemo po tome koliko su nam korisna umesto prema tome šta su ona /Benton, 1998:156/. Po zastupnicima biocentrizma, dela ove vrste ugrožavaju sva živa bića i zbog toga im treba pružiti zaštitu i priznati (posebno životinjama) određena prava. Oni koji usvajaju polazne stavove ekocentrizma smatraju da ne samo živi svet, nego i neživa priroda mora biti zaštićena, zbog čega neki od njih smatraju da i prirodi treba priznati određena prava, a neki, kao što je već navedeno čak govore o tome da svojim delatnostima ljudi „siluju prirodu“.

Pre no što se pozabavimo pitanjem „prava životinja“ i „prava prirode“, potrebno je ukazati da se u ovom kontekstu često govori o više vrsta pravde; pominju se: – pravda životne sredine (kao izraz širenja ljudskih i socijalnih prava u cilju unapređenja kvaliteta života ljudi – sada i ubuduće); – ekološka pravda (ljudska bića su samo deo kompleksnog ekosistema koji treba sačuvati radi njih samih); i – pravda vrsta⁷⁸ (odnosi se ne samo na potrebu zaštite životnih organizama od ljudi, nego i na sprečavanje čovekovih aktivnosti koje utiču na klimu i životnu sredinu globalno) /White, Hecenberg, 2011:90/.

Još krajem XVIII i početkom XIX veka filozofi i humanisti ukazali su (uz ostala etička pitanja, kakva su zabrana dečijeg rada, kazne zatvora za dužnike, telesno kažnjavanje učenika u školama) i na potrebu sa se spreči okrutno ponašanje prema životinjama. Na tim humanističkim korenima vezanim za postupanje sa domaćim ži-

77 U okolini jezera Kerkin na severu te zemlje.

78 Živih bića.

votinjama na farmama,⁷⁹ dvojica filozofa (Australijanac Peter Singer⁸⁰ i Amerikanac Tom Regan⁸¹) su izneli tvrdnju da moramo imati u vidu istovremeno i potrebe ljudi i potrebe životinja i da ove druge imaju moralno pravo da budu tretirane tako da pate što manje i da im se u najvećoj mogućoj meri obezbedi blagostanje. U međuvremenu, nastaje prvo na Zapadu pokret za zaštitu prava životinja u kome učestvuju stručnjaci različitih profila, na pravnim fakultetima se formiraju predmeti i osnivaju se časopisi o pravima životinja, stvaraju se nacionalne i međunarodne organizacije⁸² za njihovu zaštitu /Hylton, 2022/.

Među prvim autorima koji su kod nas pokušali da zasnuju koncept o pravima životinja bio je Milan Paunović koji je u tako naslovljenoj knjizi tvrdio da „životinje imaju određena, neotuđiva prava koja ljudi ne bi smeli da krše“ /Paunović, 2004:165/. Smatrao je da one predstavljaju specifične subjekte prava, jer mogu imati samo pravna ovlašćenja, ali ne i pravne obaveze.⁸³ Polazeći od normi Univerzalne deklaraciju o pravima životinja iz 1978.⁸⁴ ovaj autor je tvrdio da životinje imaju sledeća prava: – na život; – na slobodu; – na stanište; – da im čovek ne nanosi nepotrebnu patnju; i – da ljudi o njima brinu.

Deceniju docnije, Nataša Stojanović takođe tvrdi da i životinjama treba priznati fundamentalna prava kao i ljudima⁸⁵ i napominje da je Svetsko udruženje za zaštitu životinja – budući da je bilo svesno kako će takvi zahtevi teško naići na podršku pravnika, izraz „prava“ zamenilo terminima „blagostanje, dobrobit“ (e. *welfare*).

Interesantna je argumentacija na kojoj ova autorka obrazlaže zahtev za priznavanje pravnog subjektiviteta životinjama. To su: – Darwinova teorija o evoluciji; – visok procenat poklapanja strukture DNK nekih od životinja sa onim koji ima čovek; – one takođe žive u zajednicama; – i kao poseban razlog navode se činjenice vezane za industriju mesa (stočarska proizvodnja kriva je za 18% emisije gasova koji dovode do „efekta staklene bašte“; masovna deforestacija u cilju proširenja pašnjaka za prehranu stoke; za litar mleka potroši se 990 litara vode – 11 puta više no za biljne proizvode).⁸⁶

Problematika postupanja sa životinjama otvara mnoštvo pitanja (među kojima i to da nema sumnje kako su neke od njih obdarene svešću, poseduju oseća-

79 Na zahtev engleske vlade 1964. formiran je Komitet (na čelu je bio Roger Blambell) koji je ukazao da se sa tim bićima postupa neprilično i zbog toga je 1979. formiran Savet za blagostanje životinja na farmama (*Farm Animal Welfare Council* – FAWC) /Stojanović, 2016:76/.

80 Godine 1975. napisao je poznatu knjigu *Oslobođenje životinja* /Singer, 1975/.

81 Autor knjige *Obrana prava životinja* /Regan, 2001/.

82 Među najpoznatije spadaju PETA (*People for the Ethical Treatment of Animals*) i *Humane Society of the US*.

83 Isto važi i za prirodu koja takođe uživa neotuđiva prava /*ibid.*:158/.

84 Ona je pandan Univerzalne deklaracija o pravima čoveka i usvojena je jedino od organizacije pod nazivom Međunarodni savez za prava životinja.

85 Taj spisak je sličan Paunovićevom, samo su dodata „prava životinja da budu titulari imovinskih prava“ /Stojanović, 2016:88/.

86 Budući da je kao jedan od argumenata u ovom sklopu navedeno kako su „vegeterijanci zdraviji deo populacije“ /p. 81/, ovaj deo rada povremeno liči na veganski manifest. U prikazu knjige Helene Silverstein /1995/ koju je u časopisu *Theoretical Criminology* /1998, 2(2):281/ objavila Francone Gary sa puno osnova se tvrdi da treba jasno reći kako koncepcija o širenju prava životinja vodi zabrani njihove upotrebe za ljudsku ishranu.

nja i da u nekim slučajevima imaju veći stepena autonomije nego pojedini pripadnici ljudske vrste).⁸⁷ Takve konstatacije nisu bez osnova, kao ni činjenica da načini na koje ljudi postupaju sa velikim brojem životinja nisu etični. Međutim, iz toga se ne može izvući zaključak da je u cilju zaštite životinja potrebno priznati im neka fundamentalna, neotuđiva prava. Od nastanka modernih društvenih nauka, pravo reguliše odnose među ljudima i ako se zanemari ta polazna tvrdnja, postoji opasnost da iz humanih razloga (koji nisu sporni) dođemo u situaciju da stvorimo potpunu konfuziju. Ono oko čega nema dileme je da pravo treba da obezbedi prikladan tretman životinja i da sankcioniše svaku vrstu zlostavljanja i nehumanog postupanja koje vređa naše osećanje čovečnosti.⁸⁸

Ali to ne znači da automatski treba praviti analogije sa pravima čoveka. Drugačiji pristup vodi brojnim nelogičnostima. Teško je zamislivo da u jednoj grani prava npr. domaće životinje budu tretirane kao stvari (u građanskom deliktном pravu kada pas, konj ili govedo... povrede nekog ili mu nanesu štetu, njihov vlasnik odgovara po pravilima za odgovornost za „opasne stvari“), a te životinje se u drugim delovima normativnog sistema tretiraju kao subjekti, titulari prava. Osim toga, pravo podrazumeva da njegov titular ima ovlašćenja, ali i odgovornosti. To znači da bi u prethodno navedenom slučaju, za nanetu štetu odgovarala životinja, a ne njen vlasnik. Tako bismo se vratili u „mračni Srednji vek“ kada se za izazivanje nekih težih posledica sudilo životinjama i one sankcionisale na isti način kao ljudi.⁸⁹ U tim, za današnja shvatanja bizarnim suđenjima (održavana su najčešće u Francuskoj, Švajcarskoj i Engleskoj) na „optuženičkoj klupi“ mogli su se naći svinje,⁹⁰ goveda, konji, koze, psi... Sve do kasnog Srednjeg veka smatralo se, naime, kako se životinje ponašaju i vrše zločine poput čoveka – da imaju sposobnost da se do određene mere ponašaju racionalno i moralno, poput ljudi.

Deluje pomalo apsurdno da se na sličnoj argumentaciji (neke životinje su obdarene svešću i osećanjima...) zasnivaju stavovi modernih humanista koji tvrde kako im treba priznati neotuđiva prava. Stvar ide dotle da se neki od autora faktički zalažu za pretvaranje životinja u građane.⁹¹ Umesto toga, čini se da je dovoljno da se

87 Misli se na neuračunljive osobe, sasvim malu decu, teške zavisnike...

88 Kako u objašnjenju krivičnog dela Ubijanje i zlostavljanje životinja (čl. 269 KZ Srbije) u svom Komentaru navodi Zoran Stojanović: „Ovde se, u stvari, štiti čovek a ne životinja. Štite se osećanja koja čovek ima prema životinjama i njegova odgovornost koju on prema njima treba da ima“ /Stojanović, 2012:762/.

89 Sonya Vatovsky /2017/ navodi da su srednjevekovna suđenja (koja su podrazumevala učešće tužilaca, zastupnika odbrane, svedoka, sudija) sprovedena u dva slučaja: crkveni procesi protiv grupa štetočina koje uništavaju crkvenu imovinu (miševi, insekti) ili slučajevi pokrenuti sekularnom tužbom protiv pojedinačnog stvorenja. Suđenja su završavana ekskomunikacijom štetočina od strane crkve ili egzekucijom od strane dželata (vrlo retko, oslobađajućom presudom, iako je bilo i takvih slučajeva).

90 One su bile najčešći životinjski „pacijenti“ pravosudnog sistema. Jedan poznat slučaj je suđenje svinji započeto juna 1494. zbog toga što je u selu Dizi u Francuskoj, dok su roditelji bili okupirani okupirani svakodnevnim poslovima unakazila i usmrtila dete u kolevci, v. www.medievalist.

91 U prikazu jedne knjige /Francoine, 2010/ koja pledira za priznavanje prava životinjama Barbara Noske iznosi 1998. upravo takvu konstataciju, v. *Theoretical Criminology* 2(2):285. A naša autorka N. Stojanović /2016:79/ se u svom tekstu ograđuje tvrdnjom da im, naravno, ne pripadaju biračka i slična prava.

čovjek brine o njihovoj dobrobiti i da se sankcioniše nečovečno postupanje sa tim bićima.⁹²

Kada se govori o „pravima prirode“, Ted Benton /1998:153/ navodi da su mnogi autori (izričito se pominje Christopher Stone /1974/), pitali zašto, kada se već toliko pominju prava životinja, onda drveću, rekama, planinama i ekosistemima ne priznamo mogućnost da budu nosioci određenih moralnih prava – drugim rečima: zar i oni ne zavređuju da nose pravne standarde? Ovaj autor sa puno osnova smatra da je umesto proglašenja prirode i njenih delova za subjekte prava potrebna *pacifikacija* našeg odnosa prema prirodi. Radi se o svestranoj, dugotrajnoj strategiji koja podrazumeva duboke socijalne promene zasnovane na kolektivnom odlučivanju, potpunom informisanju i inkluzivnom dijalogu. Ljudska društva moraju biti zasnovana na druželjubivosti, kooperativnosti i harmoniji sa ne-ljudskim bićima. Sve to umesto sadašnje manije, kompetitivnog antagonizma i destruktivnosti ne samo prema drugim ljudima, nego i prema samoj prirodi /*ibid.*:172/.

Jedan drugi autor, Harold Barnet, umesto o pravima prirode govori o potrebi da razvijemo etiku zemlje (e. *land ethic*). Taj pojam prvi je uveo Aldo Leopold /1987/ podrazumevajući pod njim da su stvari u redu kada teže da zaštite integritet, stabilnost i lepotu biotičke zajednice – ostale su pogrešne.

U američkoj pravnoj literaturi koja se bavi životnom sredinom dominantna tema je da čovek dominira prirodom, da je ona izvor ekonomskih izbora, da tehnologija omogućava da njome ovladamo, tržište je merilo vrednosti prirode. Barnet pominje izraz „*biotička piramida*“ podrazumevajući da se radi o nezavisnoj mreži života koja uključuje tle, vodu, biljke i životinje. Ljudi se od drugih živih bića razlikuju po tome što svesno menjaju ekosistem i zato moraju svom delovanju postaviti etičke granice. U tom smislu, potrebno je usavršavati tehnologiju u cilju zaštite prirode; tržište ne može biti sinonim pretvaranja svega u robu; ekonomski napredak ne sme ići po cenu devastacije prirode.⁹³ Najzad, kada shvatimo da smo deo ekosistema, zaštita životne sredine postać centralna preokupacija u promociji zdravlja, blagostanja i pravde /*ibid.*: 183/.

7. KONTROLA OVIH DELA

Najopštije govoreći, modusi kako moderne države nastoje da umanje nivo ekološkog kriminaliteta: – ekonomske mere; – informacione (reklamne) kampanje; – dogovori sa menadžmentom kompanija; – tradicionalne komandne i kontrolne mere /Watson, 2005:190/. Mi ćemo se najviše zadržati na ovim poslednjim, podsećajući da postoje dva oblika kontrole nepoželjnih ponašanja u društvu: jednu vrše subjekti formalne, a drugu oni koji vrše neformalnu socijalnu kontrolu.⁹⁴

92 A za to nije neophodno da se vode velike filozofske i teorijske rasprave koje se često završavaju zahtevima da im se prizna (pasivni) pravni subjektivitet. To pokazuje tekst objavljen u beogradskim *Malim novinama* od srede 11. januara 1889. u kome stoji da je „presudama policijskim“ uz ostale, osuđen i „Andrija Stevanović, rabadžija, što je nečovečno tukao svoje volove“.

93 U cilju povećanja profita, ne mogu se trovati sopstveni radnici, a još manje stanovništvo u okolini – nije slučajno da nivo viktimizacije ljudi zavisi od rasne, etničke pripadnosti ili bogatstva i zbog toga Barnett /1999:176/ govori o *ekološkom rasizmu*.

94 Kao i svaka klasifikacija, i ova je uslovna – jer, na primer, u kontroli ovih dela može učestvovati i zaštitnik prava građana (ombudsman) koji se ne može svrstati ni u jednu od navedenih grupa.

7.1. Formalna socijalna kontrola

U odnosu na kriminalitet, ta kontrola svodi se na rad organa formalne socijalne kontrole: zakonodavac stvara normativni okvir za njihovo delovanje, a zatim se angažuju organi pravosuđa u širem smislu: jedni su zaduženi za primenu prava (policija), a drugi za sankcionisanje prekršilaca u zakonom regulisanom postupku. Kada se radi o ekološkom kriminalitetu, budući da smo u ovu kategoriju, pored krivičnih dela uneli i prekršaje, ovaj spisak subjekata formalne socijalne kontrole se dopunjuje i izvršnim organima koji su nadležni za donošenje propisa niže pravne snage od zakona (uredbe i slični akti) i inspekcijskim organima koji su takođe zaduženi za primenu prava.

Sa normativnim regulisanjem u ovoj oblasti u zemljama Zapada, počelo se i pre navedenih incidenata. Tako se u literaturi može naći podatak da je prvi propis o obezbeđenju kvaliteta vazduha regulatorni okvir usvojen u Ujedinjenom Kraljevstvu (UK) 1930-ih /Drenovak, 2020:36/. Od tada, za zaštitu životne sredine donet je, kako na nacionalnom, tako i na međunarodnom ogroman broj propisa i programa.

Mailley /2014:et seq/ sve međunarodne akte namenjene regulisanju ekološkog kriminaliteta deli u nekoliko vrsta:

- konvencije o trgovini ugroženim divljim vrstama (*Convention on International Trade in Endanger Species* – CITES). Ključni izvor podataka o toj ilegalnoj trgovini je TRAFFIC, a u suzbijanju učestvuje i Istražna agencija za zaštitu životne sredine (*Environmental Investigation Agency* – EIA), nevladina organizacija WildAid i već pominjani WWF.
- konvencije o proizvodnji, ilegalnom odlaganju i švercu supstanci koje ugrožavaju ozonski omotač (e. *Ozone Depleting Substances* – ODS). Ovdje spada Bečka konvencija za zaštitu ozonskog omotača;
- konvencije koje se odnose na izvoz i trgovinu opasnim materijama (otpadom): – Bazelska konvencija o kontroli prekograničnog prenosa opasnog otpada i njegovom odlaganju; – Roterdamska konvencija o prethodnom informisanju u cilju pristanka pri proceduri sa određenim opasnim hemikalijama i pesticidima; i – Stokholmska konvencija o perzistentnim organskim zagađivačima

Značajan doprinos donošenju ovih međunarodnih akata imale su dve organizacije unutar Ujedinjenih nacija: Agencija za zaštitu životne sredine (*Environmental Protection Agency* – EPA) i Program UN za zaštitu životne sredine (*UN Environment Programme*).⁹⁵

Na nacionalnom planu, verovatno najrazuđenije ekološko zakonodavstvo imale su SAD i ono je sadržalo niz normi na federalnom⁹⁶ i na nivou država članica.

95 On baštini tri programa: klimatska akcija; akcija za prirodu; i hemikalije i akcija protiv zagađenja. Uz to postoji i mnoštvo drugih podprograma, v. www.unep.org.

96 Thomas Downs navodi da je u poslednjoj deceniji XX veka federalno zakonodavstvo sadržalo propise: o čistom vazduhu, vodi, konzervaciji resursa, o odgovornosti za životnu sredinu, o insekticidima, fungicidima i rodenticidima; o kontroli otrovnih materija i o zaštiti na radu i zdravlju /Downs, 1992:9–19/:

Osim toga, na nivou cele države postojala su uputstva o kažnjavanju za ova dela. Donošenje ovih brojnih propisa doprinelo je rastu broja radnji koje su inkriminirane i pooštavanju propisanih kazni /Downs, 1992:1/.

Osnov za prvo unošenje inkriminacija vezanih za zaštitu čovekove sredine u naše ranije pravo bila je odredba Ustava SFRJ iz 1974. koji je izričito među ostalim, naveo i pravo čoveka na zdravu životnu sredinu /Lacmanović, 1977:47/. U Srbiji su trenutno pojavni oblici kriminaliteta protiv ekoloških dobara određeni: – u Krivičnom zakoniku (istoimena Glava XXIV, članovi 260–277) – u privredno prestupnom pravu; i – u prekršajnom pravu (veliki broj zakonskih propisa u kojima su navedeni ekološki delikti kojima se pruža zaštita životnoj sredini uopšte i posebno zaštićenim vrednostima).⁹⁷ Radenka Cvetić /2014:295/ smatra da opšti zakonski okvir zaštite životne sredine čine četiri zakona usvojena decembra 2004.⁹⁸

Jovašević /2014:628/ sva ekološka krivična dela razvrstava na: – prava, – ne-prava i – sporedna ekološka krivična dela (nalaze se u sporednom krivičnom zakonodavstvu);⁹⁹ on navodi 16 zakona koji sankcionišu ekološke privredne pre-stupe, dok ekološke prekršaje poznaje 20 propisa. Ovaj autor zaključuje da se radi o veoma razuđenom sistemu propisa koji u pojedinim slučajevima nisu usklađeni i često sadrže rešenja koja su arhaična i prevaziđena.

Poseban problem je to što se vrlo mali broj ovih dela kod nas prijavljuje (u 2021. bilo je 2.012 prijavljenih punoletnih učinilaca,¹⁰⁰ što znači da su činila 2,5% od ukupno prijavljenog kriminaliteta; optuženih je bilo 405 – činili su 1,3%), a broj osuđenih učinilaca bio je 323 (1,2% od svih osuđenih punoletnih učinilaca).

Možemo se zapitati: kako je moguće da bude samo dve hiljade prijavljenih u državi u kojoj se na sve strane nalaze divlje deponije,¹⁰¹ gde se grade stambena naselja na zaštićenim područjima odakle se pijacom vodom snabdevaju čitavi delovi zemlje, gde se cisterne sa opasnim materijama transportuju na način koji dovodi do opasnih incidenata; gde su šumska krađa i krivolov u pojedinim delovima zemlje uobičajeni... Očigledno je da je (i) u ovom slučaju jaz između normativnog i stvarnog ogroman. Sa formalne strane gledano, sve bi trebalo da funkcioniše: postoji Ministarstvo nadležno za zaštitu životne sredine, formirani su nadležni organi zaduženi za otkrivanje i progon ovakvih dela (samo inspekcija u ovoj oblasti imamo 23), oni koriste budžetska sredstva i izveštavaju o svom radu, ali je očigledno da u njima nema dovoljno obučenog kadra /Joldžić, 2014:171/.¹⁰²

Očigledno, fenomen „gubljenja“ („krunjenja“) kriminaliteta je veoma izražen kod ovih dela – tek jedna šestina prijavljenih učinilaca je osuđena.

97 U literaturi /Joldžić. 2014:167/ se navodi da ih ima osamnaest.

98 To su: Zakon o strateškoj proceni uticaja na životnu sredinu; Zakon o proceni uticaja na životnu sredinu; Zakon o integrisanom sprečavanju i kontroli zagađivanja životne sredine; i Zakon o zaštiti životne sredine.

99 Navodi posebno tri zakona iz 2009. (o zdravlju bilja; o sredstvima za zaštitu bilja; i o genetički modifikovanim organizmima).

100 Nijedan maloletnik nije te godine prijavljen za delo iz ove grupa.

101 v. Batričević /2017: 109/.

102 Zbog toga je marta 2022. Ministarstvo unutrašnjih poslova formiralo Jedinicu za suzbijanje ekološkog kriminaliteta i zaštitu životne sredine.

Tako je i u drugim sredinama. Tamna brojka kod ovih dela je, prema svim pokazateljima, veoma velika. Naravno, na to utiče i vrsta dela. Kako ističe Rachel Armitage /2011:84/ to posebno važi za „dela protiv divljine“, koja ne samo da se otkrivaju u malom procentu, nego se i kada se znaju učinioци, samo 10% njih se nađe pred sudom.¹⁰³

Michael Watson pišući o stanju u SAD navodi da na početku ovog veka još nije bilo odgovarajućeg pravnog okvira niti kontrole kriminaliteta protiv životne sredine. Uz to, nije bilo lako iznaći strategiju suprotstavljanja na nacionalnom planu jer su regionalne karakteristike ovog tipa kriminalne aktivnosti bile velike. Zbog toga se goni za veoma mali deo ekološkog kriminaliteta. Većina dela vrši se bez namere da se nanese šteta okruženju, zbog čega dominiraju nehatna dela, učinjena u cilju povećanja zarade,¹⁰⁴ a poseban problem pri progonu ovih dela je kako utvrditi broj saučesnika i njihov doprinos izazivanju zabranjene posledice. Sve su to razlozi zašto se učinioцима izriče vrlo mali broj (čine tek 1,2%) kazni zatvora. Dominira novčana kazna koja je retko proporcionalna nanetoj šteti.¹⁰⁵ Ni u SAD tužιοci i sudije nisu dovoljno obavешteni o razmerama i pravim posledicama ovakvih dela (kao da postoji „začarani krug“ – malo ovih dela se goni i sudi, tužιοci i sudije nemaju dovoljno iskustva sa postupanjem u takvim situacijama).

Krivični progon očigledno ne može biti jedini način suprotstavljanja ekološkom kriminalitetu. On dolazi posle izvršenog dela i ne može dovoljno zaštititi ekološka dobra. Da bismo zaista odvratili aktere da degradiraju životnu sredinu, potrebno je pojačati reakciju tako da se vršenje takvih dela jednostavno ne isplati. Za to je, pored pooštavanja kaznene reakcije (tamo gde se takav zahvat čini racionalnim) potrebno preduzeti i druge demotivisujuće mere iz ostalih grana prava, a pre svega – zabranu daljeg obavljanja delatnosti i naknadu štete u realnom iznosu.¹⁰⁶ Postoji još jedno efikasno sredstvo koje odvraća privredne subjekte od preduzimanja ovakvih štetnih radnji – to je „izlaženje na loš glas“ u javnosti. Kao i u drugim oblastima poslovanja, uspeh na tržištu često zavisi od imidža koji kompanija ima i zbog toga se na svaki način želi izbeći loš publicitet.¹⁰⁷ Ali, time prelazimo na drugi problem – neformalnu reakciju na ekološki kriminalitet.

7.2. Neformalna socijalna kontrola

Pored subjekata formalne kontrole, na razmere i posledice aktivnosti protiv životne sredine utiču i drugi akteri: nevladine organizacije, mediji i javnost u najširem smislu reči.

103 Navodi i tri studije slučaja – trgovina papagajima; kožom divljači; i nedozvoljen ribolov *ibid.*./

104 Već citirani Downs /1992:24/ konstatuje: „sporno je zašto kažnjavati nekog ko nije uopšte imao nameru da izazove štetu“ i da se to „protivi tradicionalnom principu da nema krivičnog dela bez kriminalne namere“. Zbog toga takva dela ovaj autor naziva „regulatorna“ (e. *regulatory crimes*) tvrdeći da im nije mesto u krivičnim zakonima – radi se o administrativnim deliktima jer se kod njih odgovornost približava onoj objektivnoj.

105 Lokalne agencije za zaštitu životne sredine trošile su u to vreme godišnje od 100 do 150 miliona dolara na otklanjanje samo štete nanete ilegalnim odlaganjem otpada u kom „biznisu“ značajnu ulogu igraju akteri organizovanog kriminalnog podzemlja.

106 Watson /2005:193/ naglašava da se ne samo u američkom, nego i u pravu UK sankcije građanskog i upravnog prava ne primenjuju dovoljno.

107 To važi i za druge aktere koji često preduzimaju mnoštvo aktivnosti da bi popravili sliku o svojoj delatnosti (kladionice kao darodavci, proizvođači duvana kao pokrovitelji važnih događaja...).

Pre svega, jedan od najvećih problema sa kojim se srećemo u pokušaju da zaštitimo prirodu od štetnih uticaja ljudi je nedovoljna svest najšire javnosti o stvarnim posledicama takvog delovanja. U literaturi se mogu naći izvanredni primeri koji dokazuju ovu tvrdnju.

Nic Groombridge /1998:249/ piše kako je Gospodin Hake istovario osam buradi izuzetno štetnog insekticida čije propisno odlaganje bi ga koštalo 2.000 funti (£). Sud mu je izrekao kaznu od 1.500 £ i 200 sati rada u zajedničkom interesu. Na njegovom licu video se osmeh zadovoljstva jer je agencija za zaštitu životne sredine potrošila 500.000 £ za čišćenje reke, dok stvarne razmere štete do kraja postupka nije bilo moguće utvrditi. Nije bilo nikakve reakcije na smešno nisku kaznu za tako teško delo koje je Hake izvršio. Niko nije pozvao na javne proteste, blokadu saobraćaja, tražio izmene zakona...¹⁰⁸ Groombridge predlaže da zamenimo reč „zagađivač“ sa „kriminalac“, a „otrovna materija“ sa „droga“ i posmatramo kako će javnost reagovati.

Naravno, ovde se postavlja pitanje ko utiče na stavove javnosti i treba se podsetiti da najveći broj građana sve što zna o kriminalitetu crpe iz medijskih izveštaja. A mediji su u današnje vreme uglavnom daleko od u ustavima postmodernih država proklamovane slobode. Svemoćne multinacionalne korporacije i vlast koje ih kontrolišu doprinose, kada im je to u interesu, minimiziranju ili potpunom negiranju šteta koje životnoj sredini nanose.¹⁰⁹

Odličan primer za to kako se u medijima tretiraju ekološka pitanja daje Anna Di Ronco sa saradnicima. Oni pišu o višegodišnjim pokušajima lokalne zajednice u oblasti Pulja da spreče da krak gasovoda TAP (*Transatlantic Adriatic Pipeline*) koji počinje u Azerbejdžanu uđe u Italiju kod mesta San Foca. Italijanska vlada je 2013. odobrila projekat koji su podržale i evropske institucije. Lokalno stanovništvo je bilo zaplašeno da će time biti uništeni njihovi viševjekovni zasadi maslina koji su im donosili gro prihoda, a biće ugroženi i začeci turizma u tom kraju. Protesti su bili mirni, sve dok vlasti i kompanija koja je preuzela da obavi posao nisu počeli da se ponašaju prevarno i da primenjuju silu protiv demonstranata. U toj situaciji jedini objektivni medij bile su društvene mreže, pre svega Tviter na kome se moglo videti šta se zaista događa. Klasični mediji, pre svega štampa, pokazali su u toj situaciji dva lica. U lokalnim izdanjima događaji su predstavljeni izbalansirano, ali su u nacionalnim izdanjima demonstranti predstavljeni kao nasilnici koji sprečavaju Italiju da diverzifikuje svoje izvore snabdevanja zemnim gasom i ugrožavaju nacionalne interese.

Ovo je za De Ronco i njene saradnike najbolji dokaz da je neophodno unutra zelene kriminologije razviti segment koji bi se bavio medijskim predstavljanjem ekoloških pitanja koje je, po pravilu, krajnje selektivno i – u zavisnosti od toga ko je naručilac može ići od konstruisanja problema, sa jedne, do prikrivanja stvarnih razmera ugrožavanja i oštećenja. Te „medijske zelene priče“ mogu izbegavati da izveste o tome šta se događa, ali i ih lažno predstavljati ili interpretirati. Zbog toga, oni

108 Takve reakcije rezervisane su za ulični nasilnički kriminalitet i „tri jahača Apokalipse“ (terorizam, organizovani kriminalitet i pedofiliju) koji služe kao najčešći argument za ograničavanje ljudskih prava od strane javne vlasti.

109 Deo te strategije je prikrivanje podataka o zagađenosti i stvarnom stanju ugroženosti prirode. O tome je pisano i u našoj literaturi /Joldžić, 2014:171/.

predlažu konstituisanje zelene kulturalne i vizuelne kriminologije i zelene viktimo-logije /De Ronco, 2020:144/.

U jednom drugom radu u kome se takođe bavi ovim događajima na jugu Italije, De Ronco i Allen Robertson /2021:376/ posebno naglašavaju da su digitalna tehnologija i društvene mreže veoma izmenili niz stvari koje se tiču socijalne kontrole. Danas svaki građanin može snimiti npr. policijsku brutalnost i to objaviti; tako se pored države koja nastoji da nadzire građane, pojavljuje i model nadziranja njenih agenata i njihovog ponašanja u procesu primene prava. Oni ga nazivaju „nadzor odozdo“ (e. *sousveillance*) i on doprinosi „novoj vizibilnosti policijskih aktera“.

U novije vreme, sve više raste značaj nevladinih organizacija koje u pojedinim situacijama mogu značajno uticati na zaštitu životne sredine. Njihov uticaj možda najbolje ilustruje delovanje jedne od najpoznatijih – Grinpis (*Greenpeace*)¹¹⁰ koja je među prvima krenula sa ekološkim aktivizmom.¹¹¹ Korišćeni su veoma različiti načini izražavanja nezadovoljstva delatnostima kojima se ugrožava životna sredina i posebno je karakteristično da u tim aktivnostima u velikom broju učestvuju žene. Puline Lane /1998:238 et seq./ piše o dva takva slučaja.

Prvi se odigrao 1980-tih kada je NATO zvanično promenio stav o upotrebi strateškog nuklearnog oružja i od sredstva odvracanja ga promovisao u oruđe za preventivni udar. Zbog toga je od 1981. krenuo niz događaja poznatih kao Grinham (*Greenham*) protest – grupa žena je, noseći natpis „Žene za opstanak planete“ krenula je u mirne demonstracije, ali su ih vlasti ignorisale. Zbog toga su 44 aktivistkinje 1983. i pored policijskog i vojnog obezbeđenja i prepreka provalile u bazu Grinham komon i zbog, po zvaničnim saopštenjima „narušavanja reda upadom u posebno zaštićenu zonu“ bile uhapšene. Očekujući krivični progon, one su iskoristile početne faze postupka da ukažu da su se suprotstavile dominantnom diskursu moći i kako su onim što su preduzele želele da spreče nuklearni rat. No, pravosudni organi su odlučili da to delo ne kriminalizuju odnoseći se prema učesnicima protesta paternalistički – po poznatom pozitivističkom obrascu¹¹² oni su njihov akt tumačili kao izraz „ženske prirode“, „biologije“, „materinstva“, „hormonalnih problema“...

Drugi poznati događaj o kome piše Lane je akcija Ploušers (e. *Plowshares*) pokreta¹¹³ koji je bio reakcija na odluku engleske vlade da Indoneziji (koja je 1975. okupirala Istočni Timor) proda avione Hank koji su korišćeni za napade na civile na okupiranoj teritoriji. Žene su preduzele odlučnu akciju – upale su u britansku

110 Osnovana u Vancouveru 1971. O poznatim slučajevima kada je ova organizacija sprečila za naftnu kompaniju *Shell* primeni najjeftinije rešenje – da potopi platforme za vađenje nafte u Atlantski okean (što je moglo imati katastrofalne posledice po živi svet) i kada je zahvaljujući njihovim kampanjama predsednik Francuske odustao od nuklearnih proba na ostrvu Miriroa piše Beck /2011:137/. Inače, to je samo jedna od takvih organizacija. Jelisaveta Petrović /2020:19/ navodi da su u Novom svetu pre nje osnovane organizacije Prijatelje zemlje (*Friends of the Earth*, 1969) i Nacionalni savet za zaštitu prirodnih resursa (*National Resources Defense Council*, 1970).

111 Ovakav aktivizam nastao je 1960-tih godina pravo u SAD, a zatim se proširio svetom /Petrović /2020:18/.

112 U skladu sa matricom koju je još krajem XIX veka začeo Lombroso pišući o „ženi kriminalki“, v. Ignjatović /2009/.

113 Antinuklearni hrišćanski pacifistički pokret osnovan 1960-tih. O akciji o kojoj je ovde reč v. <http://www.craftech.com/>.

vazduhoplovnu bazu i čekićima atakovale na avione tog tipa, ostavljajući na pilotskim sedištim video zapise o zločinima indonežanskih vlasti u Istočnom Timoru. Pred sudom u Liverpulu vođen je protiv njih postupak zbog krivičnog dela oštećenje tuđe stvari, dok su se one u odbrani pozivane na konvencije o genocidu i ratnim zločinima, kao i na *Criminal Law Act* iz 1967. koji predviđa nekažnjivost za delo izvršeno u krajnjoj nuždi. Jula 1996. žene su oslobođene /Lane, 1998:241/.

Nije jasno kako su se ovakvi oblici aktivizma zbog ugrožavanja životne sredine u novije doba pretvorili u kontroverzne i medijski praćene oblike protesta (u kojima takođe najčešće učestvuju žene i devojke) koji se sastoje u bacanju sadržaja konzerviranih jela na slike u poznatim svetskim muzejima i lepljena šaka za zidove ispod njih.

ZAKLJUČAK

U radu su dotaknuta samo neka od ključnih pitanja koja se odnose ne jedan novi pristup krivičnim naukama – zelenu kriminologiju, koja je, posle nešto više od tri decenije od prvog pominjanja i dalje u fazi traganja. Mnoštvo stvari koje se na nju odnose su pod znakom pitanja ili plod brojnih kontroverzi: od samog naziva, njenih filozofsko teorijskih okvira, predmeta proučavanja i njegove sistematike, metodološkog aparata, pa sve do toga koja ponašanja čoveka proučava, ko su učinioci i žrtve, najzad: kako kontrolisati takva dela.

Pošlo se od toga da je zelena kriminologija orijentacija u savremenoj kriminologiji koja proučava kako ljudi ostvaruju interakciju sa neposrednim okruženjem i kakve promene oni u njemu izazivaju. Drugim rečima, ona se bavi oblicima ugrožavanja i štetama koje se nanose životnoj sredini, ponašanjima koja se ne svode samo na krivična dela, čak ni samo na protivpravne radnje. Njihovi učinioci su prevashodno privredni subjekti (kompanije), ali i organi vlasti odn. njihovi predstavnici i građani koji takođe daju doprinos devastaciji prirode. Iako smo svi zajedno žrtve ovakvih dela, ipak njihove posledice najviše osećaju pripadnici manjinskih zajednica, starosedeoći i lica koja na društvenoj lestvici zauzimaju niže položaje.

Broj faktora koji izazivaju 'zeleni kriminalitet' je ogroman (kao i vrsta dela koje ga čine), ali su najčešći trka za profitom, naponi da se ekonomski razvoj ostvari po svaku cenu, korupcija, ali i nedovoljno razvijena ekološka svest građana i lične crte i status učinilaca.

Ono što izaziva posebnu zabrinutost je nedelotvornost mehanizama kontrole ovog oblika kriminalitet koji je očigledna u svim delovima sveta. Delovanje mehanizama formalne socijalne kontrole ne može ovakva dela svesti na razmere koje bi se mogle tolerisati. Ključni razlog za to je što su glavni akteri koji ugrožavaju životnu sredinu upravo svemoćne kompanije koje često deluju zajedno sa državnim organima, od kojih bi oni pravosudni trebalo da ih sankcionišu. Kao i kod drugih pitanja u kriminologiji i ovde se pokazalo da se krećemo u oblasti u kojoj dominiraju pitanja moći, bogatstva i siromaštva. Drugim rečima – ovde se možda najjasnije postavlja pitanje: ko donosi zakone i određuje granice zone kažnjivosti. Pokazalo se (naročito na primeru SAD i EU koje imaju najrazvijenije ekološko zakonodavstvo) da nije dovoljno samo donositi propise – važnija je njihova sadržina.

U suprotstavljanju 'zelenom kriminalitetu' od subjekata neformalne kontrole poseban doprinos daju ekološki pokreti i njihov aktivizam, dok je uticaj javnosti mnogo manji jer je on odraz slike koju o ekološkom kriminalitetu stvaraju mediji koji su često pod uticajem onih koji najteže ugrožavaju životnu sredinu.

Posle ove ne baš optimističke slike, postavlja se pitanje: šta činiti u situaciji u kojoj velik broj kriminologa tvrdi da je generator najtežih ugrožavanja upravo logika na kojoj počiva savremeni kapitalizam: to je kombinacija beskrupulozne trke za profitom, konzumerizam i svodenje svih stvari na robu. To ne znači da su u pravu oni predstavnici radikalne i anarhističke kriminologije koji izlaz vide u revoluciji (svaka se završavala promenom na mestima koja nose privilegiji, zgrtanje bogatstva i vladanje ljudima). Umesto takvih prevrata, trebalo bi da uspostavimo harmoničan odnos sa svetom koji nas okružuje (za to nije neophodno izmišljati nekakva „neotuđiva prava“ životinja i prirode). Takav odnos podrazumeva uvažavanje potrebe za čuvanjem postojećih ekosistema, uviđanje da postoje vrednosti značajnije od trke za zaradom po svaku cenu. Do tog cilja može se doći postepenim koracima:

potrebno je razviti ekološku svest građana;

kao njena pretpostavka javlja se potreba da mediji (tradicionalni i novi digitalni) objektivno prikazuju aktivnosti, kao i podatke o tendencijama i konsekvence ekoloških delikata;

te podatke trebalo bi da dobiju od nauke (i prirodnih i društvenih), pri čemu su saznanja zelene kriminologije od ključnog značaja;

ta saznanja trebalo bi da posluže kao okvir za odgovarajući normativni sistem koji je osnov reagovanja na neprihvatljiva dela, koji će pokazati dobre strane bifurkacije: za najopasnija dela, kao što je ekocid potrebno je predvideti najteže sankcije i primenjivati ih dosledno tako da potencijalni prestupnici shvate da im se ne isplati njihovo vršenje (hedonistički proračun); važno je i tako urediti statusna pitanja privrednih subjekata da ne mogu izbeći odgovornost promenom statusa firme (što je inače čest slučaj sada). Za lakša dela organima kontrole i pravosuđu trebalo bi da bude na raspolaganju čitav niz mera pre svega finansijske prirode;

uz to, potrebno je razviti i nove metode suprotstavljanja, kakav je, na primer situaciona prevencija zasnovana na angažovanju lokalne zajednice;

kada se radi o neformalnoj kontroli, potrebno je osnažiti ekološke pokrete i koristiti medijske „kampanje blamiranja“ subjekata koji ugrožavaju životnu sredinu.

Najzad, i u ovoj oblasti potrebno je razdvojiti mit od istine, talase populizma od dosledne akcije. Zbog toga što se i ovde zapažaju preterivanja i iskrivljavanja stvarnog stanja, u oba smera: i minimizacija stvarnih efekata ekoloških dela, i kampanje dramatizacije zasnovane na (često isfabrikovanim) podacima.¹¹⁴ Njihov cilj je da još više ojačaju ekonomsku dominaciju najrazvijenijih zemalja koje ostatak sveta teraju

114 Odmah se možemo zapitati da li je neophodno tako dramatično predstaviti situaciju kako je to uradio Ser David Attenborough na sesiji o klimatskim promenama u Katovicama: „Trenutno se suočavamo sa katastrofom globalnih razmera koju je prouzrokovao čovek. Naša najveća pretnja u hiljadama godina: klimatske promene. Ako ne preduzmemo akciju kolaps naših civilizacija i izumiranje većeg dela prirodnog sveta je na pomolu“ /Jones et al. 2020:389/.

da od njih kupuju skupe tehnologije namenjene „očuvanju prirode“ dok istovremeno malo toga čine da kao njihovi glavni zagađivači i krivci za klimatske promene nešto učine za očuvanje Planete koju svi delimo. Bitno je da delujemo iskreno i posvećeno, umesto da umirujemo savest tvrdnjama da smo uradili sve što smo mogli.

LITERATURA

- Agnew R. /1998/: Causes of animal abuse – a sociopsychological analysis, *Theoretical Criminology*, 2(2), 177–209.
- Agnew R. /2012/: Ordinary acts that contribute to ecocide, *Routledge International Handbook of Green Criminology* (Siuth N., Brisman A, eds.) [www.routledgehandbooks.com/doi/10.4324/9780203093658.ch3].
- Almond R., Grooten M., Bingoli D., Petersen I. (eds.) /2022/: *Living Planet Report 2022 – Building a nature-positive society*, Gland: WWF. [https://www.worldwildlife.org/pages/living-planet-report-2022].
- Armitage R. /2011/: New look on environmental crime, *European Journal on Criminal Policy and Research*, 17(2), 83–86.
- Barak G. /2020/ *Nekontrolisana moć korporacija – zašto su zločini multinacionalnih korporacija rutinizovani i šta sa tim u vezi možemo učiniti*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu (UB) [orig. Barak G. /2017/: *Unchecked Corporate Power – Why the crimes of multinational corporations are routinized away and what we can do about it*, Abingdon: Routledge].
- Barnett H. /1999/: Land use and environmental crime, *Criminal Justice Policy Review*, 10(2), 161–192.
- Batrićević A. /2017/: Nepropisno odlaganje otpada u Srbiji – aktuelno stanje i kaznenopravna reakcija, *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*, XXXVI(1), 107–122.
- Baxter J. /2020/: Health and environmental risk – in: *International Encyclopedia of Human Geography* (Kitchin R., Thrift N., eds.), Amsterdam [www.sciencedirect.com/topics/social-sciences/risk-society].
- Beck E. /1979/: Love canal tragedy, *EPA Journal*, January [www.epa.gov/archives].
- Bek U. /2011/: Svetsko rizično društvo – u potrazi za izgubljenom sigurnošću, Novi Sad: Akademska knjiga [orig. Beck U. /2007/: *Weltrisikogesellschaft– Auf der Suchen ach der verlorenen Sicherheit*, Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag].
- Bell S., Hampshire K., Toalidou S. /2007/: Political culture of poaching – case study from northern Greece, *Biodiversity and Conservation*, 16, 399–418 [DOI 10.1007/s10531-005-3371-y].
- Benton T. /1998/: Rights and justice on a shared planet, *Theoretical Criminology*, 2(2), 149–175.
- Beirne P., Brisma A., Sollund R., South N. /2018/: Editors' introduction to special issue: 'For green criminology' – 20 years and onwards, *Theoretical Criminology*, 22(3), 295–297.
- Blegus O., Bueger C. /2017/: Poachers and pirates [dx.doi.org/10.17159/2413-3108/2017/v0n60a1724].
- Boekhout van Solonge T. /2019/: Ilegalna eksploatacija prirodnih resursa – in: *Organizovani kriminaliteta – Izbor tekstova II* (Ignjatović Đ., Stevanović A. eds.), Beograd: Pravni fakultet UB [orig. Boekhout van Solonge T. /2014/: *Illegal exploitation of natural resources* – in: *Oxford Handbook of Organized Crime* (Paoli L. ed.), Oxford: Oxford University Press].

- Bruinsma G., Johnson S. /2018/: Environmental criminology – scope, history and state of the art – in: *Environmental Criminology* (Bruinsma G., Johnson S., eds.), New York: Oxford University Press.
- Bueger C., Edmunds T. /2020/: Blue crime– conceptualising transnational organized crime at sea, *Marine Policy* [doi.org/10.1016/j.marpol.2020.104067].
- Carrabine E. et al. /2004/: *Criminology – A sociological introduction*, New York: Routledge.
- Costa J. et al. /2021/: Role of informal networks in promoting illegal wildlife trade – qualitative analysis from Uganda, *Trends in Organized Crime* [doi.org/10.1007/s12117-021-09433-y].
- Cvetić R. /2014/: Održivi razvoj i ekološka šteta, *Zbornik radova Pravnog fakulteta Univerziteta u Nišu*, LIII(68), 291–302.
- Del Olmo R. /1998/: Ecology impact of illicit drug cultivation and crop eradication programs in Latin America, *Theoretical Criminology*, 2(2), 269–278.
- De Ronco A., Allen-Robertson J., South N. /2019/: Representing environmental harm and resistance on Twitter – case of TAP pipeline Italy, *Crime, Media, Culture*, 15(1), 143–168.
- De Ronco A., Allen-Robertson J. /2021/: Representations of environmental protests on the ground and the cloud – NOTAP protests in activist practice and social visual media, *Crime, Media, Culture*, 17(3), 375–399.
- Downs T. /1992/: Recent developments in environmental crime, *William and Mary Journal of Environmental Crime*, 17(1), 1–42.
- Drenovak M. /2020/: Rights of individuals and obligations of the state in protecting air quality, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, LIX(89), 36–50.
- Eichsteadt P. /2010/: *Pirate state – inside Somalia's terrorism at sea*, Chicago: Lawrence Hill Books.
- Eman K. et al. /2013/: Environmental crime and green criminology in South Eastern Europe – practice and research, *Crime, Law and Social Change*, 59(3), 341–358.
- Friedrichs D. /2010/: *Trusted Criminals – White Collar Crime in Contemporary Society* (4.ed.), Belmont: Wadsworth.
- Gibbs C. et al. /2010/: Introducing to conservation criminology – towards interdisciplinary scholarship on environmental crimes and risks, *British Journal of Criminology*, 50(1), 124–144.
- Goetzche P. /2013/: *Deadly Medicines and Organised Crime – How big pharma has corrupted healthcare*, Boca Ration: CRC Press.
- Groombridge N. /1998/: Masculinities and crimes against the environment, *Theoretical Criminology*, 2(2), 249–267.
- Green P. /2005/: Disaster by design – corruption, construction and catastrophe, *British Journal of Criminology*, 45(3), 528–546.
- Hasley M. /2004/: Against 'green criminology', *British Journal of Criminology*, 44(6), 833–853.
- Henry S., Lukas S. /2009/: Introduction – in: *Recent Developments in Criminological Theory* (Henry S., Lukas S., eds.), Fringham: Ashgate.
- Higgins P., Short D., South N. /2013/: Protecting the planet – a proposal for a law of ecocide, *Crime, Law and Social Change*, 59, 251–266 [DOI 10.1007/s10611-013-9413-6].
- Hylton D. /2022/: Animal rights [https://www.britannica.com/topic/animal-rights/].
- Ignjatović Đ. /1992/: *Kriminologija*, Beograd: Nomos.
- Ignjatović Đ. /2009/: *Teorije u kriminologiji*, Beograd: Pravni fakultet UB.

- Ignjatović Đ. /2018/: *Metodologija istraživanja kriminaliteta* (3. ed.), Beograd: Pravni fakultet UB.
- Ignjatović Đ. /2021/: O organizovanom kriminalitetu – opet – in: *Kaznena reakcija u Srbiji*, vol. XI (Ignjatović Đ., ed.), Beograd: Pravni fakultet UB, 1–33.
- Joldžić V. /2014/: Ekološki delikti i kazne – stvarno i potrebno – in: *Prestup i kazna – de lege lata et de lege ferenda* (Kron L., ed.), Beograd. Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, 165–174.
- Jovašević D. /2014/: Sistem ekoloških delikata u Srbiji, *Teme*, XXXVII(2), 621–639.
- Jones O., Rigby K., Williams K. /2020/: Everyday ecocide, toxic dwelling and the inability to mourn, *Environmental Humanities*, 12(1), 388–405.
- Kleiman J: Love Canal – A Brief History [www.geneseo.edu/history/love_canal_history].
- Lacmanović B. /1977/: *Od zločina do kazne*, Zagreb: August Cesarec.
- Lane P. /1998/: Ecofeminism meets criminology, *Theoretical Criminology*, 2(2), 235–248.
- Lukić N. /2021/: *Kriminalitet kompanije– kriminološki aspekt*, Beograd, Pravni fakultet UB.
- Lynch M. /2006[1990]/: The greening of criminology – in: *The Critical Criminologist* (South N., Beirne P., eds.), Aldershot: Ashgate.
- Lynch M. /2013/: Reflections on green criminology and its boundaries – in: *Routledge International Handbook of Green Criminology* (South N., Crisman A., eds.), Abingdon: Routledge.
- Mailley J. /2014/: Environmental crime – in: *Encyclopedia of Criminology and Criminal Justice* (Albanese J., ed.), Chichester; Wiley Blackwell.
- Marshall B. /1999/: Globalisation, environmental degradation and Ulrich Beck's Risk Society, *Environmental Values*, 8(2), 253–275.
- McGarrell E., Gibbs C. /2014/: Conservation criminology, environmental crime and risk – an application to climate change, [doi:10.1093/oxfordhb/9780199935383.013.54].
- Natali L., White R. /2019/: Ecocide – genocide nexus – a green criminology perspective, *Rassegna Italiana di Criminologia*, XIII(3), 186–195.
- Papić T. /2013/: *Hrana budućnosti ili beoterorizam – primena genetičkog inženjeringa u poljoprivredi*, Beograd: Službeni glasnik.
- Passas N. /2005/: Lawful but awful – 'legal corporate crimes', *Journal of Socio-Economics* 34, 771–786.
- Pečar J. /1981/: „Ekološka kriminaliteta“ in kriminologija, *Revija za kriminalistiko in kriminologiju*, 32(1), 33–45.
- Petrović J. /2015/: „Ekologija“ na periferiji Evrope – stvaranje ekološkog pokreta u Srbiji, Beograd: UB Filozofski fakultet, Institut za sociološka istraživanja.
- Pires S., Moreto W. /2011/: Preventing wildlife crimes. Solutions that overcome the „Tragedy of the commons”, *European Journal on Criminal Policy and Research*, 17(febr.), 101–123.
- Potter G. /2010/: What is green criminology, *Sociology Review* (November) [https://www.greencriminology.org/monthly/WhatIsGreenCriminology.pdf].
- Redclift M. /1992/: Meaning of sustainable development, *Geoforum*, 23(3), 395–403 [doi.org/10.1016/0016-7185(92)90050-E].
- Redclift M. /2005/: Sustainable development (1987–2005) – an oxymoron comes of age, *Sustainable development*, 13(4), 212–227 [doi.org/10.1002/sd.281].
- Ruggiero V., South N. /2010/: Green criminology and dirty collar crime, *Critical Criminology*, 21(Sept), 251–262.
- Ruggiero V., South N. /2021/: Zagađujući državno-korporativni kriminalitet, neoliberalizam i zelena kriminologija – rizici i nasleđe naftne, hemijske i industrije minerala –in: *Orga-*

- nizovani kriminaliteta – Izbior tekstova III (Ignjatović Đ., Stevanović A. eds.), Beograd: Pravni fakultet UB [orig. Ruggiero V, South N. /2013/: Toxic state-corporate crimes, neo-liberalism and green criminology – hazards and legacies of the oil, chemical and mineral industries, *International Journal for Crime, Justice and Social Democracy*, 2(2), 12–26.
- Safdie S. /2022/: *Ecocide – definition and examples* [<https://greenly.earth/en-us/blog/ecology-news/ecocide-definition-and-examples>].
- Scarpitti F, Block A. /1987/: America's Toxic Waste Racket – Dimensions of the Environmental Crisis – in: *Organized Crime in America: Concepts and Controversies* (Bynum T., ed.), New York: Criminal Justice Publishers, 115–128.
- Sherrard P. /1995/: Rape of nature [<https://www.themathesontrust.org/papers/art/nature/sherrard-rapeofnature.pdf>].
- South N. /2021/: Zelena kriminologija – ponovo o refleksijama, povezanostima i horizontima, *Crimen – časopis za krivične nauke*, XII(2), 113–131.
- South N., Brisman A., McClanahan B. /2017/: *Green criminology* [www.oxfordbibliographies.com (DOI:10.1093/obo/9780195396607–0161)].
- Stern Review on the Economic Effects of Climate Change* [doi.org/10.1111/j.1728-4457.2006.00153.x].
- Stojanović N. /2016/: Which animal rights should be recognised, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, LXIV(3), 75–92.
- Stojanović Z. /2012/: *Komentar Krivičnog zakonika* (4. izd.), Beograd: Službeni glasnik.
- Sutherland E. /1973[1940]/: White-collar criminality – in: Edwin Sutherland – *On Analyzing Crime* (Schussler K., ed.), Chicago: University of Chicago Press.
- Taylor A. /2014/: Bhopal – world's worst industrial disaster, 30 years later; *Atlantic*, December 2. [<https://www.theatlantic.com/photo/2014/12/bhopal-the-worlds-worst-industrial-disaster-30-years-later/100864/>].
- Thio A. /1988/: *Deviant Behavior*, New York: Harper & Row, Publ.
- Uljanov S. /2020/: Suzbijanje prekomernog ribolova, *Crimen – časopis za krivične nauke*, XI(3), 299–313.
- Vatomsky S. /2017/: When societies put animals on trial [<https://daily.jstor.org/when-societies-put-animals-on-trial/>].
- White R. /2008/: *Crimes against Nature – Environmental Criminology and Ecological Justice*, Cullompton: Willan.
- White R., Heckenberg D. /2011/: Environment horizon scanning and criminological theory and practice, *European Journal on Criminal Policy and Research*, 17(2), 87–100.
- Watson M. /2005/: Environmental offences – the reality of environmental crime, *Environmental Law Review*, 7(3). 190–200.
- Yeremeyev I. et al. /2021/: Problem of sustainable development of ecosystems [doi.org/10.1088/1755-1315/62811/012014].

INTERNET IZVORI

- <https://sites.ualberta.ca/~cjscopy/articles/leiss.html>
- <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/>
- <https://unicri.it/Specialized-School-Environmental-Crimes-2022>
- www.craftech.com/~dcpledge/brandywine/plow/webpages/webintro2.html

www.edf.org/oceans/overfishing-most-serious-threat-our-oceans
 www.gdrc.org/sustdev/biodiv/index.html
 www.frontiersin.org/research-topics/16546/conservation-criminology
 www.greencriminology.org
 www.hinduonnet.com/thehindu/ 2004/07/20/stories/
 www.medievalists.net/2013/09/medieval-animal-trials/
 www.unep.org.

LITERATURA ZA DALJE PROUČAVANJE

- Cohen S. /1988/: *Against Criminology*, New Brunswick: Transaction Books.
- Collard A., Contrucci J. /1988/: *Rape the Wild – Man's Violence against Animals and the Earth*, London: Women's Press.
- Francoine G. /2010/: *Rain Without Thunder – Ideology of the Animal Rights Movement*, Philadelphia: Temple University Press.
- Jeffrey C. /1969/: Crime prevention and control through environmental engineering, *Criminologica*, 7.
- King Y. 1983/: Ecofeminist imperative – in: *Reclam the Earth – Women speak out for Life and Earth* (Caldecott L., Lelland S., eds.), London: Women's Press.
- Leopold A. /1987/: *Sand County Almanac*, New York: Oxford University Press.
- Regan T. /2001/: *Defending Animal Rights*, Urbana: University of Illinois Press.
- Singer P. /1975/: *Animal Liberation – A New Ethics for Our Treatment of Animals*, New York: Harper Collins Publ.
- Silverstein H. /1995/: *Law Meaning and the Animal Rights Movement*, Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Sollund R. (ed.) /2008/: *Global harms: Ecological crime and speciesism*, New York: Nova Science.
- South N., Piers B. (eds.) /2006/: *Green criminology*, Aldershot: Ashgate.
- Stone C. /1974/: *Should Trees Have Standing? Towards Legal Rights of Natural Objects*, Los Altos: William Kaufmann.
- White R. /2008/: *Crimes against nature: Environmental criminology and ecological justice*, Cullompton: Willan.
- White R. (ed.) /2010/: *Global environmental harm: Criminological perspectives*, Cullompton: Willan.

Dorđe Ignjatović*

GREEN CRIMINOLOGY AND CRIME CONTROL

SUMMARY

The paper dealt with only some of the key issues related to a new approach to criminal sciences – green criminology, which, after a little more than three decades since its first mention, is still in the search phase. Many things related to it are under question or the result of numerous controversies: from the very name, its philosophical theoretical framework, the subject of study and its systematics, the methodological apparatus, all the way to what human behaviors are studied, who are the perpetrators and victims, finally: how to control such acts.

The article started from the fact that green criminology is an orientation in modern criminology that studies how people interact with the environment and what changes they cause in it. In other words, it deals with forms of endangerment and damage caused to the environment, behaviors that do not include only criminal acts, or even just illegal actions. Their perpetrators are primarily economic entities (companies), but also authorities i.e. their representatives and citizens who also contribute to the devastation of nature. Although we are all victims of such acts, members of minority communities, indigenous peoples and people who occupy lower positions on the social ladder feel the most of their consequences.

The number of factors that cause ‘green crime’ is huge (as well as the type of acts that comprise it), but the most common are the race for profit, efforts to achieve economic development at any cost, corruption, but also insufficiently developed environmental awareness of citizens and personal traits and the status of the perpetrator.

What causes particular concern is the ineffectiveness of control mechanisms for this form of crime, which is evident in all parts of the world. The operation of formal social control mechanisms cannot reduce such acts to levels that could be tolerated. The key reason for this is that the main actors who endanger the environment are precisely the all-powerful companies that often act together with the state authorities from which the judicial ones should sanction them. As with other issues in criminology, it has been shown that we are moving into an area dominated by issues of power, wealth and poverty. In other words – here is perhaps the most important question: who makes the laws and determines the boundaries of the criminal zone? It has been shown (especially on the example of the USA and the EU, which have the most developed environmental legislation) that it is not enough just to pass regulations – their content is more important.

Environmental movements and their activism make a special contribution to opposing ‘green crime’ from subjects of informal control, while the influence of the public is much smaller because it reflects the image of environmental crime created by the media, which is often influenced by those who most seriously threaten the environment.

After this not very optimistic picture, the question arises: what to do in a situation where a large number of criminologists claim that the generator of the most serious threats is precisely the logic on which modern capitalism rests: it is a combination of the unscrupulous race for profit, consumerism and the reduction of all things to commodities. This does not mean that those representatives of radical and anarchist criminology are right who see the way out in a revolution (each one ended with a change in places that carry privileges, amassing wealth and ruling over people). Instead of such upheavals, we should establish a

harmonious relationship with the world around us (for this it is not necessary to invent some kind of “inalienable rights” of animals and nature). Such a relationship implies appreciating the need to preserve existing ecosystems, recognizing that there are values more important than the race for profit at any cost.

This goal can be reached with gradual steps:

- it is necessary to develop the environmental awareness of citizens; as its assumption, there is a need for media (traditional and new digital) to objectively present activities, as well as data on tendencies and consequences of environmental crimes;
- they should get that data from science (both natural and social), whereby knowledge of green criminology is of key importance;
- that knowledge should serve as a framework for an appropriate normative system that is the basis of responding to unacceptable acts, which will show the good sides of the bifurcation: for the most dangerous acts, such as ecocide, it is necessary to foresee the most severe sanctions and apply them consistently so that potential offenders understand that it does not pay off for them to perform them (hedonic calculation); it is also important to regulate the status issues of business entities in such a way that they cannot avoid responsibility by changing the status of the company (which is otherwise a common case now). For lighter crimes, the control authorities and the judiciary should have a whole series of measures, primarily of a financial nature, at their disposal;
- in addition, it is necessary to develop new methods of confrontation, such as, for example, situational prevention based on the involvement of the local community;
- when it comes to informal control, it is necessary to strengthen environmental movements and use media “blaming campaigns” of entities that threaten the environment.

Finally, in this area too, it is necessary to separate myth from truth, waves of populism from consistent action. Because exaggerations and distortions of the real situation are observed here, in both directions: both the minimization of the real effects of environmental actions, and the dramatization campaigns based on (often fabricated) data. Their goal is to further strengthen the economic dominance of the most developed countries, which force the rest of the world to buy from them expensive technologies intended to “preserve nature”, while at the same time doing little to preserve the Planet that we all share, as its main polluters and culprits of climate change. It is important that we act sincerely and with dedication, instead of soothing our conscience by claiming that we have done everything we could.

Key words: green criminology, ecological, radical, environment, corporate crime, ecocide.